

A Garam-vidéki bányavárosok lakosságának lélekszáma a XVI. század derekán

Ma nem szorul többé részletes bizonyításra, a történelmi ismeretelméletnek egyik alapvető tétele, hogy a történeti létnek, főként a társadalmi viszonyoknak és a gazdaság társadalmi szerkezetének a helyes minőségi értékelése szempontjából elsőrendű jelentőséggel bír a történeti valóságnak, az egyes jelenségeknek számszerű, mennyiségi megismerése. Az erre irányuló törekvés, az úgynevezett statisztikai módszer tudatos alkalmazása csaknem egyidejűleg bontakozik a kritikai bázison épülő modern történettudomány fejlődésével; középkori vonatkozásban a gyakorlati írásbeliség általános fejlődéséből adódó kedvezőbb forrásadottságok révén elsősorban a várostörténet területén.¹ Perszo időbe telt, amíg ez a módszer, komoly kritikai tartalommal telítődve, valóban tudományos módszerré fejlődött. A kezdetek bizony telve kétes eredményű kritikátlan buzgalommal. A tudományos megalapozást *Schönberg*, *Eheberg*, *Bücher*, *Jastrow*, *Richter* és *Inama-Sternegg* vizsgálódásai² jelzik az 1880—1890-es években.

Az elvi szempontok legrendszeresebb és széleskörű kidolgozását *Bücher*-nél találjuk.³ *Bücher* a leghatározottabban elveti a pusztá becslésen alapuló, rendszerint kerekszámokban kifejezett adatoknak a felhasználását, lett légyenek azok akár egykorúak feljegyzései, akár a kései századok történetíróinak még oly szellemes kombinációkra épített szüleményei.⁴ A történeti múlt egyes

¹ E törekvések kritikai ismertetését ld. *Karl Bücher*-nél: *Zur mittelalterlichen Bevölkerungstatistik mit besonderer Rücksicht auf Frankfurt a/M.* (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 37. köt., 1881) és *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert*, Tübingen 1886, 1—31, különösen 14—31. o. (A következőkben csak *Bücher* utóbbi fő munkájára hivatkozunk, a „Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft” 1881—1885. évi kötetében közzétett előzetes részlet-közlésekre való utalást mellőzzük.) Továbbá *Ignatz Jastrow*: *Die Volkszahl deutscher Städte zu Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit* (Hist. Untersuchungen, hsg. von *I. Jastrow*, Heft 1.) Berlin, 1886. Vö. azonban, különösen a nem városlakó népezsre nézve *Karl Theodor Inama-Sternegg*: *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, III/1. kötet, 24. s. következő oldalak és *Die Quellen der historischen Bevölkerungstatistik* (Statistische Monatsschrift. 12. évf.).

² *G. Schönberg*: *Die Finanzverhältnisse der Stadt Basel im 14. und 15. Jahrhundert*, Tübingen, 1879; *Basels Bevölkerungszahl im 15. Jh.* (Jb. für Nationalökonomie u. Statistik, N. F. 6, 1883). *K. Eheberg*: a 23. jegyzetben idézett helyen. *K. Bücher* és *I. Jastrow* az 1-ső jegyzetben i. h. — *Otto Richter*: a 20. jegyzetben i. h. — *Inama-Sternegg*: az 1-ső jegyzetben i. h.

³ Az 1-ső jegyzetben idézett frankfurti monográfiája, főként az 1—13. oldalon. *Jastrow* az egyszerre több oldalról bontakozó módszertani elveknek igen alapos és világos összefoglalása; ugyanakkor persze nem egy vonatkozásban maga is igen tanulságos megállapításokkal járul hozzá a módszer elmélyítéséhez vagy éppen helyesbítő kiegészítéséhez.

⁴ *Bücher*: i. h. 4. és 10. o.

jelenségeinek vagy mozzanatainak számszerű, mennyiségi felméréséhez *csaló feltétlenül megbízható és konkrét számok* vehetők alapul.⁵ Ez a követelmény annál ridegebbül érvényesíthető, mivel a középkori város gyakorlati írásbelisége elég nagy bőséggel termelt oly iratanyagot, amely statisztikailag értékesíthető (polgárság összeírásai, céhtagok nyilvántartása, adóajztromok stb., sőt elvértve még népesség-összeírások is). Persze nem mai értelemben vett adatfelvételekről van szó, amelyek statisztikailag értékesíthető tartalma közvetlenül szólna hozzánk. Ezek a tömeges adatszolgáltatású kútfők ugyanis nem rendszeres tájékozódó adatgyűjtés céljából, hanem valami más gyakorlati indokból készültek. Nem az eredeti rendeltetésük statisztikai jellegű, csak a tartalmuk történetesen az. Ezt a statisztikailag értékesíthető tartalmat azonban, annak tárgyi vonatkozásait, az adatszolgáltatás körét, teljességét vagy töredékes voltát és még sok más egyebet is előbb aprólékos kútfőkritikával kell kielemezni és a statisztikai vizsgálódás számára alkalmassá, majd megfelelő kulcsszámok segítségével beszédessé tenni, megszólaltatni. *Az alapanyagoknak ez a kritikai elemzése és formáló előkészítése a statisztikai vizsgálódás céljaira*, illetőleg ennek módozatai — ez a módszer egyik alapvető kérdéses csoportja. A másik fontos kérdés a *kulcsszámok meghatározása*. *Bücher* kategorikus követelése, hogy ezek mindenkor az alapanyaggal egykorú viszonyokból, illetőleg kútfőkből meritendők. Az egykorúság igényét támasztja végül *az adatok csoportosítása*, az azok rendszerező tagolásánál használt *statisztikai kategóriák* tekintetében is. Ezek mindenkor fedjék a kérdéses történeti korszak valóságát, mert amiként nem alkalmazhatók például a francia vagy angol viszonyokból nyert átlagszámok egy másik eltérő gazdasági és társadalmi struktúrájú ország viszonyaira, éppen úgy nem engedhető meg és el nem fogadható, hogy a középkori viszonyok statisztikai megvilágításához a jelenkor életéből vett kategóriákat vetítsük vissza, ezekkel operáljunk.⁶ A módszerhez hozzátartozik persze az is, annak lényeges része, hogy miként járunk el mind a statisztikai alapanyagot, mind a kulcsszámokat szolgáltató kútfők kritikai elemzésében. Mondhatni ezzel áll vagy bukik a számszerű megvilágítás, a mennyiségi megismerés megbízhatósága, eredményessége. A kútfők fentebb már körvonalazott sajátos természeténél fogva ugyanis a belőlük különböző átszámításokkal nyert eredmény mindenkor viszonylagos marad.⁷ E viszonylagosság foka azonban, hogy t. i. az eredmény mennyire közelíti meg a történeti valóságot, illetőleg mennyire marad el attól, döntő mértékben a kútfőkritika alaposságán múlik.

⁵ „Sicher überliefert und bestimmt (nicht rund oder auf vagen Andeutungen beruhend) müssen aber diese Grundzahlen sein... Das ist das erste Erfordernis.” I. h. 12—13. o.

⁶ I. h. 11—13. o. Nem árt, ha felhívjuk a figyelmet *Büchernck* arra a megállapítására, hogy a statisztikai módszer nemcsak a tömeges adatszolgáltatású iratanyagra építhet, hanem hogy adott esetben, ha körülhatárolt lehetőséggel és fáradságos munkával is, az okleveles anyag éppen úgy felhasználható (i. h. 13. o.).

Arra is rá kell mutatni, hogy nem egy esetben egyáltalán nem állnak egykorú kútfőanyagból vett kulcsszámok rendelkezésre és a kutató csak a későbbi korok viszonyaiból ismert kulcsszámokkal operálhat. Szükségmegoldás ez, amely az eredmény realitása szempontjából súlyos hibaforrást rejt magában. Hogy az abból adódó torzulások mégis miként szűkíthetők le a minimumra, erre nézve ismét *Bücher* nyújt gyakorlati módszertani útmutatást, amikor a frankfurti 1440. évi polgárjegyzék adatainak a statisztikai elemzésnél a fiatalokúak számának a megállapításához a nürnbergi 1449. évi népesség-összeírásból nyert egykorú, de mégis problematikusnak talált kulcsszámát nem kevesebb, mint nyolc XIX. századi — részben frankfurti, részben poroszországi — statisztikai felvétel adataival kontrollálja (i. h. 185—196. o.).

⁷ Vö. i. h. 12. o.

A statisztikai módszerek ez annál fogasabb fejezete, mert a kútfőanyagnak a sajátos rendeltetésével, különleges funkciós jellegével velejár, hogy a kutató itt a forrástani kérdéseknek nemcsak rendkívül sokrétű, hanem az általános levelező vagy jogot statuáló írásbeliségtől sok tekintetben elütő problematikájával találja magát szemben. *Bücher* a módszer elméleti kifejtése során e vonatkozásokra nem tér ki részletesebben. Viszont ahogyan frankfurti monografiájában a kiválasztott kútfők elemzéséhez a kritikai apparátusnak a sűrűszemű szűrőszitáját a városi levéltár mérhetetlen korabeli anyagának széleskörű ismeretével megszövi, majd az egyes kútfők genezisének, ügyviteli funkciójának tisztázásával, a külső és a belső ismeretjegyeknek aprólékos mérlegelésével azok tartalmi értelmezését és történeti értékelését véghez viszi — ez a gyakorlati eljárása a módszernek örökértékű „magasiskolája”.

A statisztikai módszer új formája — utaltunk rá — egyidejűleg több irányból bontakozott ki. Azonban az új módszer elméleti rendszerezése, az elvi szempontok megfogalmazásával, de nem utolsó sorban azok következetes alkalmazásával is, *Bücher* érdeme; életművének ez örökértékű hagyatéka. Tragikus mozzanata viszont ennek a szívós kitartásban és termékeny meglátásokban páratlanul álló munkásságnak, hogy a szélesen ágyazott kútfőkritikának magafogalmazta és különben következetesen érvényesített követelményét *Bücher* éppen annak a kútfőnek az értelmezésénél és történeti értékelésénél hagyta figyelmen kívül, amelyre az osztálymentes középkori városról szóló közismert, de oly rövid életűnek bizonyult elméletét építette; értjük az 1449. évi nürnbergi népszámlálást.⁸

Hazai talajon *Kovács Ferencnek* az életműve a magyar történettudománynak szinte egykorú felzárkózását jelenti. Sajnos csak gyéren akadt követője.⁹ De még sajnálatosabb, hogy a magyar gazdaságtörténetnek ez az úttörő és az európai tudományossággal kezdettől fogva lépést tartó művelője, aki rendkívüli módszertani tudásának a gyakorlati alkalmazásban annyi ösztönző bizonyosságát adta, nem talált alkalmat arra, hogy ezeket a módszertani ismereteket a magyarországi sajátos kútfőadottságokhoz idomított elméleti rendszerezésben hagyja az utókorra.

Helyénvalónak láttuk, hogy bevezetőben, ha csupán dióhéjban is, némi áttekintést adjunk a történeti jelenségek számszerű, mennyiségi megismerésének az idők folyamán kialakult tudományos módszeréről. Rövidségében is bizonyára megkönnyíti az olvasó számára konkrét vizsgálódásaink ellenőrzését. De volt elhatározásunknak még egy másik, járulékos indítéka is. Marxista történetírásunk fejlődése nyomán nálunk is hovatovább tudatosodott a történeti jelenségek mennyiségi felmérésének a szükséglete. Végre eljutottunk odáig, hogy nem egyes kutatók érdeklődésén múlik a statisztikai eszközökkel munkált történetművelés. Ma már annak intézményesen biztosított feltételeiről és a tervszerűen szervezett munkának a lehetőségeiről beszélhetünk.¹⁰ Írásunknak e vonatkozásban is volna némi mondanivalója. Tudatosítani szeretnők mind a szervező vezetőkben, mind az örvendetesen szaporodó

⁸ Vö. alább a 365—68. oldalon.

⁹ Vö. *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése ... (A Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV. kötet, 1936, Bpest, 32. o.). Újabban: *Fügedi Erik*: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai (Történeti Statisztikai Közlemények, 1. évf. 1957, 45. o.).

¹⁰ Gondolunk az elmúlt esztendőben *Kovácsics József* szerkesztésében megjelent gyűjteményes kötetre (Történetstatisztikai Tanulmányok) és az ugyancsak 1957-tel megindult „Történeti Statisztikai Közlemények”-re.

munkatársakban azt, hogy a lemaradás felszámolására irányuló törekvés nem merülhet ki abban, hogy megmunkálás szándékával rálépünk az eddig parlagon hagyott területekre. Az előttünk járókat abban is követnünk kell, hogy az általuk évtizedes munkában kifejlesztett művelési formákkal és munkaeszközökkel, a mi esetünkben az immár évtizedes eredmények igazolta módszerekkel mind elméleti alapvetésükben, mind gyakorlati alkalmazásukban megismerkedjünk. Harci feladatokat kétségkívül meg lehet oldani az egyéni virtusra és az általános harci felkészültségre építő huszáros rajtaütéssel is, de éppen úgy vitathatatlan, hogy mihelyst számot kell vetni különleges harci feladatok felmerülésével, a felkészültség alapkövetelménye, hogy azok sajátos taktikájával és harci fegyvereivel elméletben és gyakorlatban is megismerkedjünk. A „huszáros rajtaütés” lehet a pillanatnyi helyzet parancsolta szükségmegoldás, de nem építhetünk egyedül rá egész hadmenetet.¹¹

*

Vizsgálódásunk alapanyagát „számviteli” iratok, a három bányaváros 1542. évi úgynevezett „hatvanad”-adójának a lajstromai¹² szolgáltatják.

¹¹ Megjegyzésünk távolról sem óhajtja a fenti gyűjteményes kötet egyes közleményeinek a komoly tudományos eredményeit érinteni, még kevésbé a vállalkozás kezdeményezésének az örvendetes tényét és érdemét. Viszont meg kell mondanunk, hogy a kötet bevezető tanulmányában a szerkesztőknek a módszer problematikájával igenis szembe kellett volna néznie. A tanulmánynak sok hasznos mondanivalója van. A magyar leíró statisztika összefoglaló áttekintése hézagot pótol. Jó útmutatóul szolgál majd a statisztikai jellegű kútforrásanyag fontosabb, országos vonatkozású csoportjainak az ismertetése is. Ismeri, idézi a külföldi szakirodalmat, az elődöket, *Büchert* is. Sajátos módon azonban éppen a statisztikai módszer alapvető szempontjainak, a módszertani problematikának a rendszeres megvilágítása — ez hiányzik e bevezető tanulmányból.

Közelmúltban megjelent soproni vonatkozású tanulmányában *Fügedi Erik* (a 9. jegyzetben i. h., 43—85. o.) örvendetes módon kitér a módszer kérdésére is, meghozzá éppen a középkori város történetével kapcsolatban. Szerző ismeri az idevágó külföldi szakirodalmat, az általunk idézett módszert építő műveket is. Annál meglepőbb, hogy e módszertani problematikát nem fejt ki rendszeresen, inkább csak egyik felszíni csomósodási pontját ragadja meg. Persze nem marad ez hatás nélkül saját konkrét vizsgálódásaira sem. Így például, bár *Jastrow* idézett művéből tudomással kellene bírnia a háztulajdonos és a bérlakó háztartásoknak mint népesedési sejtéseknek az eltérő lélekszám-nagyságáról, soproni adójegyzékének a statisztikai elemzésénél sem ezt a történeti tényt, sem a *Richter* által e tekintetben drezdai vonatkozásban feltárt kulcsszámokat nem veszi figyelembe, holott ezekre *Jastrow* is utal. Ez annál feltűnőbb és egyben annál sajnálatosabb hiba is, mert a feldolgozott soproni adójegyzék éppen e két kategória — háztulajdonos és bérlakó — szerint osztályozva lajstromozza az adózókat. *Fügedi* helyett *Büchernek* a 4.68-as általános kulcsszámával operál, amelyről jól tudja, hogy ez nem állja meg a helyét. Elítéli *Büchernek* az osztálymentes középkori városról szóló, e kulcsszámmal szinte genetikusan egybeforró elméletét. Ugyanakkor nem veszi észre, hogy amikor e kulcsszámot alkalmazza, azzal tulajdonképpen *Bücher* osztálymentes városának a képletét húzza rá középkori Sopronunkra. Nyilván csak másodkézből ismeri *Bücher* monografiáját, amelynek címe alatt a szerzőnek az előzetes részletközléseit idézi (i. h. 2. jegyzet).

¹² Eredetijük: Országos Levéltár: Camera Hungarica, Conscriptio portarum, fasc. 4, Civitatensia. Nyers német átírásban kiadta *Relković Neda*: Namensverzeichnis und Zins der Bürger in den sieben untern Bergstädten des Oberlandes im Jahre 1542 (Karpathenland, V—VIII. évf., Reichenberg 1932—1935). Ugyanitt található Új-, Libet-, Béla- és Bakabányának *Relković* által ugyanesak között lajstromai, valamint Lőcse és Késmárk városáé. Utóbbiak több vonatkozásban helyt nem álló feldolgozása *Iványi Beldától* (Közlemények Szepes vármegye múltjából I., illetőleg VIII. kötet, Lőcse, 1909 és 1916).

Elajstromok az ismert városi census- és taxa-lajstromok módjára vannak szerkesztve. De mert ez alkalommal egy rendkívüli adókiróvásról volt szó, a városlakó népességnek szélesebb körét ölelik fel, mégpedig többszintűen tagolt rétegződésben.

Mindegyik lajstrom először a városi tanács tagjait veszi sorra, élén a városbíróval, azután a „Gyűrűs tér”-en („Ring”, „circulus”) kezdve halad utcáról-utcára, a házak rendjében véve sorra az adófizetőket. A házrenden kívül van elszámolva az egyházi személyek, a városi szolgák (hajdúk stb.) adója és Besztercebányán a Fugger-vállalat kivételével az egyes bányaművelőársulatok által a foglalkoztatott munkásaik után ezek bére arányában lerótt és a bérből természetesen levont adó. Viszont maguk a foglalkoztatott munkások a házrendben személy szerint fel vannak véve, a Fugger-vállalat munkásai is, csupán az együttesen levonásba vett adó nincs személyenként feltüntetve. A másik két testvérvárosban viszont a bánya- és kohómunkások is ingó vagyontuk hatvanad részével adóztak.

Az így tagolt lajstromban minden háznál első helyen a tulajdonos tétele áll, illetőleg, ha a házat nem maga a tulajdonos lakja, az egész házat bérlő — esetleg más címen haszonélvező — főlakóé. (Főlakónak nevezzük mi, megkülönböztetésül az egyszerű bérlakótól, aki mindig csak egy házrésznek volt haszonélvezője.) A háztulajdonos (esetleg főlakó) után következnek házaépének, a „familia”-nak adózó tagjai. Kisebbik részük családtag, akik a családi kapcsolat (vő, fiú, szülő) megjelölésével többnyire névszerint is meg vannak nevezve. Szórványos előfordulásuk arra mutat, hogy csak ott vették őket számba, ahol a háztartásfővel egy fedél alatt élő, de vagyonjogilag önálló vagy legalábbis önálló foglalkozással, keresettel bíró személyekről volt szó. Tíncs viszont külön megadóztatva és felvéve a feleség, még akkor sem, ha történetesen — kivált a szegénységnél nem is oly ritka eset — külön kereső foglalkozása volt. A családtagoknál nagyobb számmal vannak képviselve a háznép tagjai közül a háztulajdonosnak mint munkaadónak a háztartásában tisztelegő munkások: házi meg gazdasági cselédek, vállalati alkalmazottak (írnokok, fuvarosok, csaposok), végül kézműves legények és paraszok. Valamennyien — szórványos kivételektől eltekintve — név nélkül, csupán a szolgálat megjelölésével; de csak abban az esetben adóztatták meg őket személy szerint, ha nem vérségi kötelék fűzte őket a háztartásfőhöz; a háztartásfőnek a háztartásában vagy üzemében foglalkoztatott gyermekeket és rokonokat nem vették figyelembe. A háztulajdonos (főlakó) háznépe után következnek az egyszerű bérlakók, az inquilinusok következnek, házanként újra kezdődő használatával és rendszerint csak nevük, ritkábban nevük meg foglalkozásuk, illetve csak foglalkozásuk feltüntetésével. Adott esetben itt is bérlakónként vannak felvéve az adózó családtagok vagy a munkaadó háztartásában élő tisztelegők. A lajstrom élén álló tanács tagok házainak a fekvése az utcák, illetőleg házak rendjében helyrajzilag nem mindig határozható meg.¹³

Adólajstromaink az adózók személyében — ez természetes — a város lakosságának csak egy bizonyos részét ölelik fel. Számadataikból tehát csak számításokkal kaphatjuk meg a lakosság létszámát. Ezekhez a számműveletekhez azt kell elsősorban megállapítanunk, hogy az adózóknak a lajstro-

¹³ A lajstromok adatszolgáltatásának a fentiekben adott értelmezése igen aprócska és széleskörű apparátuson alapul. Erről itt kimerítőbben nem szólhatunk. Teljes részletességében hozza majd azonban „A Garam-vidéki bányavárosok gazdasági és szociális rétegződése a XVI. század derekán” c. monográfiánk első fejezete.

mokban személy szerint feltűnő köre az összlakosságnak mely részével azonosul.

Az 1542. évi besztercebányai országgyűlésen a rendek Buda elvesztésének páni rémületében a török elleni hadjárat céljaira a személyes hadbaszállás és a telkes jobbágyokra kivetett szokásos egy forintos hadiadó mellett még egész sor rendkívüli adót is vállaltak. E tehervállalás alól ez alkalommal a nemesek és az egyháziak sem mentesültek. A megszávozott adónemek általában vagyondézma vagy jövedelemadó jellegével bírtak. Az egyébként szokásos taksakivetéstől eltérően vagyondézma formájában állapították meg e alkalommal a szabad királyi és a bányavárosok polgárságának a hozzájárulását is. A városlakó elemet általában az ingóvagyon értékének hatvanad részével terheltek meg. Az országgyűlési végzések azonban nemcsak a többkevesebb vagyonnal bíró városlakókat érintették. A rendek ugyanis arra a felvi álláspontra helyezkedtek, hogy a rendkívüli helyzet parancsolta tehervállalás alól senki, az országlakosok egyetlen osztálya se mentesüljön. Nem kímélték a városi szegénységet sem. S ahol ez a vagyondézma révén nem volt megfogható, mint például a munkabérűkből élő szegődményeseknél (mesterlegények, cselédek s egyéb állandó foglalkoztatásban álló alkalmazottak), ott az évi bért tették a megadóztatás alapjává. Az egyházi személyek viszont, így a városi plébános és az alsóbbfokú prebendariusok, az országos érvényű végzés értelmében évi javadalmuk egytized részét rótták le adóba. Nem kímélték a idegen kalmártókat sem; sőt erre különösen szemet vetettek, amennyiben árukészleteik értékének negyvenedrészét vették meg rajtuk.¹⁴

Az országgyűlés végzései világosan tükrözik azt a törekvést, hogy honteremtő hadivállalat terheiből az országlakosok minden osztálya a maga egyetemese egészében kivegye részét. Így volt ez a városokban is. Sőt, ha valahol, itt e törekvés a végrehajtásban is valóban a legridegebb következetességgel érvényesült. A királyi dikátorok, akik az adóbehajtást a tanács képviselővel karöltve hajtották végre, a külvárosok „tudatlan és műveletlen” lakóinál, a város szegénységénél nem sajnálták az időt, hogy akár félóra hosszatt magyarázkodjanak a belőlük kiprészelt 10—20 denárért, sőt ahol a szép szó és a fenyegetés nem használt, ott nem riadtak vissza még attól sem, hogy gúnyjuk lehúzásával kényszerítsék az adózókat arra, hogy a semmiből adózzanak.¹⁵ Megegyezik ezzel maguknak az adólajstromoknak a tanúság is, amelyek az esetek tömeges ismétlődésében megnyilatkozó következetességgel veszik számba a vagyontalan szegénységet, a „koldusszegényeket” is mégpedig nemcsak akkor, amikor a rideg kényszer akár kölcsönfillérekből kiprészelt belőlük pár denárt, hanem abban az esetben is, amikor képtelenek voltak még a legcsekélyebb tehervállalásra is.

Vegyük még egyszer sorra a városi lakosságnak különböző kategóriái úgy, amint azok az országgyűlés végzései értelmében váltakozó adónemek adólajstromainkban személy szerinti részletezéssel feltűnnek. Az egyes csoportok a következők:

1. Háztulajdonosok; 2. bérlakók; 3. az előbbi két kategóriába szereplő személyekkel egy fedél alatt lakó, de vagyoniilag önálló vagy küli

¹⁴ A fentiek részletes kifejtését az előző jegyzetben i. h. találja meg az olvasó.

¹⁵ Feller Miklós és Szöllősy János dikátorok jelentése: O. L.; Camera Hungarica Litterae ad cameram: 1542. ápr. 13. A körmöcbányai tanácsnak az adóeredmény igazoló tanúsítványa (1542. június 8.): az adólajstrom (ezt ld. a 12. jegyzetben i. l. melléklete).

keresettel bíró családtagok — a feleség kivételével ; 4. az *első* és a *második* kategóriában felvett személyek házanépéhez — familiájához — tartozó, vagyis a munkáltató háztartásában élő szegődményesek (cselédek, mesterlegények, inasok stb.) kivéve ezek közül a munkáltató gyermekeit vagy atyafiait, akiket mint családtagokat — hasonlóan a külön kereső foglalkozást űző feleséghez — figyelmen kívül hagytak;¹⁶ a városbeli egyházi intézmények kötelékébe tartozó egyházi személyek ; a városi szolgák. (Az árukészleteik után megadóztatott külföldi kereskedők csak Besztercebányán tűnnek fel, mégpedig vagy a bérlakók csoportjában vagy a házrenden kívül, számszerint összesen tizen.)

Egybefogva mindezeket a csoportokat, megállapíthatjuk, hogy adólajstromainkban ott találjuk a városi lakosságnak mindazokat az elemeit, *akik így vagy amúgy, de sajátmaguk, a maguk személyében gondoskodnak létfenntartásukról és természetesen ellátatlan hozzátartozóikról is* — tekintet nélkül az egyes személyek osztályhelyzetére, nemére, korára és családi állapotára, de tekintet nélkül vagyoni helyzetükre és létfenntartásuk módjára is — lett legyen az akár a közvetlenül termelő munka, akár a más termelte érték-többletnek az elsajátítása, akár pedig a saját munkaerő árúbabocsátása. Vegyük ehhez figyelembe az adóbehajtás végrehajtásában tanúsított rideg kíméletlenséget s akkor bizvást megállapíthatjuk, hogy az önfenntartóknak — családfőeknek és magános személyeknek — ez a köre lajstromainkban a maga teljességében számba van véve. A lajstromok adatszolgáltatásának behatóbb kritikai elemzése azt mutatta ugyan, hogy csekélyebb mérvű kiegészítéssel még így is számot kell vetni. Ezek azonban számszerűleg is meg voltak határozhatók és így mint ismert hányadok vehetők számba az össznépeség lélekszámának a kiszámításánál.¹⁷

A lélekszámot ugyanis csak közvetve, átszámítások révén kaphatjuk meg mi is az adólajstromok adataiból, miután ezek csak egy részét ölelik fel a városlakó népességnek. Az így nyert számok városaink esetében sem fogják hát hajszárra fedni a történeti valóságot. Tekintettel azonban arra, hogy a számbavett rész, az önfenntartók csoportja — mint ezt fentebb megállapítottuk — igen nagy mérvű, csaknem tökéletesnek mondható teljességgel tűnik fel a lajstromokban, jogosult a megállapítás, hogy a lajstromok adatszolgáltatásából kiinduló számműveletek eredménye nem fog lényegesen elútni ettől a történeti valóságtól. Növeli a kilátásokat az a körülmény is, hogy a lajstromok adatszolgáltatása többértően tagolja az adózókat és a tagolás révén, ha csak részlegesen is, különválaszt köztük olyan csoportokat, amelyek a népességnek különböző lélekszámú sejtégeit képviselik. Az egyik csoport tagjai mindössze egy-egy magános személlyel azonosulnak, pl. az adózó családtagok vagy a munkáltató háztartásában élő szegődményesek. A háztulajdonosok és a velük egy kalap alá vehető főlakók ezzel szemben egy-egy egész családdal, sőt háznéppel („familia”-val) a hátuk mögött, mint család- vagy háztartásfők már egy több főre rúgó sejtegység képviselőiként állnak előttünk. Egy harmadik csoportnál viszont — a bérlakókra gondolunk — elegendően kell ezeket az eltérő lélekszámú sejtégeket feltételeznünk. A „bérlakók” kategóriája ugyanis a népesség belső szerkezeti összetétele

¹⁶ A konkrét eseteket, amikor egy-egy adózónak a háztartásában vagy üzemében foglalkoztatott gyermekekről vagy rokonokról volt szó, a lajstromok bejegyzései láthatólag következetesen jelzik.

¹⁷ Vö. alább a 374. oldalon.

szempontjából korántsem tekinthető annyira egyöntetűnek, mint a háztulajdonos polgárok csoportja. Egy részük ezeknek is kétségkívül „polgári” elem: a kézművesek, a kézimunkás kisvállalkozók, a kiskereskedők stb.; csupán szegényesebb életviszonyaik különböztetik meg őket háztulajdonnal bíró osztályos társaiktól. A zöm azonban e bérlakók közt a városi szegénység, a munkaerejük árúbabocsátásából élő „gyütt-mentek” plebejus-rétege. Ennek a megosztott osztályhelyzetnek a népesedési vonalon is megvolt a maga levetülése. Mert míg a „polgári” elemhez tartozó adózók a bérlakók közt is általában egy-egy család (háztartás) képviselőinek tekinthetők, a plebejus-réteghez tartozóknál erről már csak *részben* lehet szó. Itt már nagy mértékben számot kell vetni a magános személyekkel: nőtlen férfiakkal, egyedülálló özvegyekkel, a másutt élő családjuktól átmenetileg elszakadt, vándorútra kelt munkakeresőkkel, férjet nem talált asszonynéppel, a nyomor züllöttjeivel is. Otthonuk, lakásviszonyaik, étkező ellátásuk módja nem meríti ki a modern statisztikai felvételeknek a polgári korszak viszonyaira szabott többszemélyes „háztartás” fogalmát. Viszont mindennapi életük még sines annyira beágyazva egy másik valóságos háztartásba, mint teszem a munkáltató háztartásában élő szegődményeseké. Ha akadtak is köztük bőséggel kosztosok vagy akár ágyrajárók, tekintélyes részüket, a férfiakét is, olybá kell vennünk, mint akik a modern kor kubikusainak módjára maguk készítették el főztjüket és foltozgatták egy-egy ünnep szombatján rongyosodó gúnyájukat. Életmódjuk társadalmi képlete így akár az egyszemélyes önálló háztartás fogalma alá is sorolható. Népesedési tekintetben viszont mint egyszemélyes egységek a velük egyenértékű adózó családtagokhoz és a munkáltató háztartásában élt szegődményesekhez volnának átsorolandók. A lajstromok adatai azonban a bérlakóknál a több főt számláló és az egyszemélyes sejt egységeknél ezt a személyszerinti különválasztását sajnos nem teszik lehetővé. Ezt a kategóriát tehát csak a forrásainkban adott elegendő mivoltában vehetjük alapul az annak megfelelő lélekszámot kereső számításokhoz, egyaránt háztartásfőnek véve a valóságos családfő számba menő adózók mellett a plebejus rétegnek akár önálló háztartásban élő, akár más háztartásra támaszkodó magános személyeit is. A bérlakók kategóriájának ezzel az elegendő összetételével persze azután annál gondosabban számot kell vetni a kulcsszámul szolgáló szorzószám meghatározásánál, amely semmiképpen sem lehet azonos azzal a szorzószámmal, amely a háztulajdonos adózók polgári háztartásainak a lélekszámaéhoz segít hozzá.

*

Az adólajstromoknak a statisztikai alapanyagot szolgáltató adatait városonként azok korabeli — a lajstromokban rögzített — helyrajzi egységei és a lajstromokból ismert statisztikai kategóriák szerint tagolva, az alábbi három táblázat (1. Körmőc-, 2. Selmec-, 3. Besztercebánya) tárja az olvasó elé.

1. sz. táblázat

Körmöcbánya

A városrész (tér, utca) neve	Házak száma	Ház- tulajdo- nos ^a	Fő- lakó ^a	Bér- lakó	Ház- tartás- fő ^{a*} össz.	Egy háza eső háztar- tások száma	Adózó család- tag	Szegőd- mé- nyes ^b	Adózók száma összesen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gyűrűstér ^c	15	10 ^d	3 ^e	8	21	1,40	1	11	33
Kamaraház ^f	19	15	3 ^g	6	24	1,26	1	6	31 (33) ^h
Ispotály utca	34	32 ⁱ	—	12	44	1,29	1	8	53
Hús-piac	26	23 ^j	—	5	28	1,07	—	1	29
Jánoshegy utca ^k	31	30 ^l	—	15	45	1,45	—	2	47
Hosszú utca	14	14	—	3	17	1,21	—	1	18
Csille-piac	32	30 ^m	—	8	38	1,19	—	3 ^m	41
Újlak	48	45 ⁿ	1 ^o	3	49	1,02	1	—	50
Zólyomi utca	44	41	2 ^p	14	57	1,29	—	2	59
Zólyomvölgy	38	34 ^q	2 ^r	12	48	1,26	3	3	54
Helyrajzilag nem rö- gzíthető tanácstagok ^s	5	5	—	—	5	1,00	—	1	6
Plébánia ^t	1	—	—	2	2	2,00	—	—	2
Városi alkalmazottak ^u	?	—	—	7 ^u	7	?	—	—	7
<i>Összesen</i>	307	279 ^v	11 ^w	95	385 ^x (387)	1,23	7	38	430 (432 ^y)
<i>Ebből:</i>									
Városmag = Gyűrűs tér + Kamara + plébánia + városi évdíjasok ^z	35 11,4%	25 9%	6 54,5%	23 24,2%	54 14%	1,34 ^{zs} —	2 28,6%	17 44,7%	73 17%
Külsőcák együtt	272 88,6%	254 91%	5 45,5%	72 75,8%	331 86%	1,22 ^{zs} —	5 71,4%	21 55,3%	357 83%

a Itt csak a helyben, házukat lakó háztulajdonosokat vettük számba. A nem a háztulajdonos által lakott házaknál a háztulajdonos helyett a „főlakó” tűnik fel. Főlakóról beszélünk a nem a háztulajdonos által lakott házaknál akkor, ha a lajstrom az első helyen felvett, vagy az egyetlen lakót nem mondja „inquilinus”-nak, bérlakónak, vagy ha éppen vérségi kapcsolat állapítható meg a másutt lakó tulajdonos és a lakó között. Persze a főlakó is egyes házrészeket tovább adhatott ki bérlakóknak.

a* E rovatban a lajstromoknak a 3—5 rovatban kivetített számadatait összegeztük a „háztartásfő” egybefoglaló fogalma alatt. Mint erre fentebb (357—58. o.) rámutatunk, a „háztartásfő” ez esetben nem egyöntetű kategória; határvonalai az 5. rovatban kivetített „bérlakók” elegyes összetétele folytán meglehetősen elmosódnak. Jobb híján választott szükségmegoldás, amelynek hiányosságait a kulcsszámul veendő szorzószám gondos meghatározása lesz hivatva ellensúlyozni.

b E rovatban a munkáltató háztartásában élt szegődményesek (háztartási, gazdasági cselédek, kézműves legények) vannak kivetítve.

c A lajstromban annak élén külön felvett tanácstagok közül ötnél a háztulajdon gyűrűstéri felvése adatszerűen meg volt állapítható. A Gyűrűstérre vonatkozó adatok e házak és azok lakóinak a betudásával értendők.

d Kruger Erasmus lipcei várnagy, háztulajdonos, nem lakott helyben, de főlakója sem volt, csak egy bérlakója.

e A három főlakó: Foyth Péter a Sauer-féle házban; Hell Balázs cementezőmester, a Fuggerek alkalmazottja, aki kétszeres minőségben is főlakónak számít, mint a

- két Fugger-ház gondozója; s végül a garamszentbenedeki apátság házában Lipót ötvösmester. Hármuk közül Hell Balázs, mint Fugger alkalmazott mentesült az adófizetés alól.
- f* A tanácsstagok közt felvett Tyndel Achucius aranyforintverő-mester házának a betudásával.
- g* Néhai Klawz Miklós, Ungerfeinthe Péter selmecebányai alkamaraispán és Himmereich Boldizsár körmöcbányai alkamaraispán házaik voltak a főlakói. Az esztergomi érseknek ugyanitt felvett házában a lajstrom csak egy bérlakót vesz számba. A háznak valószínűleg az érseki pisetarius volt a főlakója, aki azonban nem tűnik fel az adófizetők között.
- h* Az itt kimutatott adófizetőkön kívül számba vett a lajstrom még két további adózót is, a selmecei és a körmöcei alkamaraispánt, Ungerfeinthe Pétert és Himmereich Boldizsárt, akik azonban nem egész ingóvagyonuk, hanem csak a házaikban raktározott borkészleteik után rótták le az adót. Kettőjük figyelembevételével tehát a kamaraudvari adózók száma 33 volna.
- i* Az utca egyik háza, Clemens elhalt özvegyéé, elhagyottan állott, egy másiknak a tulajdonosa (Callixtus pénzverő) pedig kettős háztulajdonos volt, aki mint adózó Zólyom-völgyi másik házában lett számbavéve.
- j* Polyak Jánosnak a Hús-piacon állott régi háza 1542-ben Ferlaus Szaniszló lakatlan majorja volt, aki mint adózó a kamaraudvar területén állott házában van felvéve.
- k* Hamer István esküdt házának a betudásával, aki személy szerint egy háztartási alkalmazottal együtt a tanácsstagok közt van számbavéve.
- l* Az egyik ház tulajdonosa kettős háztulajdonos volt, aki mint adózó és háztulajdonos az Ispotály-utcai másik házában van számbavéve.
- m* Egy ház, Chyz Gergelyé, elhagyottan állott; tulajdonosa bérlakó volt Oberlandt Jánosnak ugyancsak a Csille-piacon feküdt házában. Egy másik ház tulajdonosa, Fux Gergely, mint Kolb Bálint szegődményese, ennek a tanácsstagok közt felvett házában van számbavéve.
- n* Az egyik ház a kamara istállója volt, tulajdonosa nem szerepel az adófizetők között. Egy további ház, Serwasch Jánosé, elhagyottan állott.
- o* Klynsser Jakabnak egymás mellett két háza volt, utóbbinak az anyja volt a főlakója.
- p* Az egyik háznak, a Werneko Jánosénak, Mátyás szláv prédikátor volt a főlakója, akin egyébként nem hajtották be az évi javadalma után járó adót. Egy másik házat, Alextusét, mint főlakó, egy öreg szolgáló lakta. Egy harmadik, Schmirer Jánosé, elhagyottan állott.
- q* Egy itteni ház és két major kettős háztulajdonos kezén volt, akik közül Callixtus cementező az Ispotály-utcai, Pyber András és Schader Péter pedig a Gyűrűs-téri házaikban vannak adóként felvéve. Az egyik itteni háztulajdonos, Eckher János, városi szolga volt; adótetele a városi alkalmazottak fejezetében van elszámolva.
- r* Márton serfőző a város tulajdonát képező házban, özv. Ledelné pedig néhai Hamer Farkas házában volt főlakó.
- s* Müncher András pénzverő, Zaler Lénárd, János kovács, Márton szabó és Pál mészáros esküdtek házai, amelyek helyrajzi fekvése nem volt megállapítható.
- t* Nem tudjuk pontosan lokalizálni; a plébánia áthelyezésének az időpontját a várból a Gyűrűs térre irodalmi adataink ugyanis nem adják meg. Miután a lajstrom kifejezetten azt írja, hogy a városnak 1542-ben plébánosa nem volt, a két prédikátort vettük a plébánia lakójának.
- u* A lajstromban számba vett 8 városi alkalmazott közül Eckher János mint háztulajdonos is feltűnik a lajstromban (Zólyom-völgy), s így e táblázat 3. rovatában van számbavéve és nem az 5.-ben.
- v* A helyben lakó 279 háztulajdonos közül négy kettős tulajdonos volt és mindkét ingatlanát személyesen használta; egy további ház tulajdonosa viszont szegődményes volt és táblázatunkban is a szegődményesek csoportjában — ld. az *m* jegyzetet — van kivetve.
- w* E 11 főlakó közül az egyik — ld. az *e* jegyzetet — két háznak volt a főlakója.
- x* A csak részlegesen megadózottat két alkamaraispán — ld. a *h* jegyzetet — számbavételével 387 a háztartásfők száma.
- y* A 430 főben benne van az adófizetés alól mentesült Hell Balázs is; vö. az *e* jegyzetet. Egyébként pedig a *h* alatti két alkamaraispán figyelembevételével az adózók száma 432.
- z* A városmaghoz számítottuk a plébánia lakóit és a 7 városi évdíjast is (a nyolcadikról tudjuk, hogy külvárosi lakos volt), bár lakásaikat nem tudjuk pontosan lokalizálni. A két prédikátor azonban a plébánia lakójának tekintendő, különben, mint

a szlávok prédikátora (*p* jegyz), a polgári házak sorában tűnnek fel; a plébánia), pedig akár a várban volt még, akár már lenn a Gyűrűs téren, mindenképpen a város-maghoz sorolódik. Ugyanez áll a városi erődítményekre és a városházára is, ahol a 7 városi alkalmazott lakása föltételezhető.

28 A 7 városi évdíjjast, miután nem ismerjük az általuk lakott épületek számát, nem vettük figyelembe.

2. sz. táblázat

Selmechánya

A városrész vagy külső telep megjelölése ^a	Házak száma	Ház-tulaj-donos ^b	Fő-lakó ^b	Bér-lakó	Ház-tartás-tó össze-sen ^{b*}	Egy házra eső ház-tartás-sock száma	Adózó család-tag	Szegőd-mé-nyes ^c	Adózók száma össze-sen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I. Selmechánya — város :									
I. negyed ^d	128	123 ^e	3 ^f	157	283	2,21	6 ^g	64	353 ^h
II. negyed	62	59 ⁱ	3 ^j	107	169	2,73	2 ^k	35	206
III. negyed	66	63 ^l	3 ^m	49	115	1,72	3 ⁿ	33	151
IV. negyed	46	42 ^o	3 ^p	60 ^q	105	2,28	—	61	166
Helyrajzilag nem rögzíthető :									
Tanácstagok	7 ⁱ	7 ^q	—	1	8	1,14	—	26	34
Plébánia	1	—	1	—	1	1,00	—	—	1
Sacellanusok	?	—	—	4 ^r	4	?	—	—	4
Városi alkalmazottak	?	—	—	7 ^r	7	?	—	—	7
Selmechánya — város összesen	310	294	13 ^s	385	692	2,23	11	219	922 ^t
II. Hodrusbánya — külső telep	150 ^u	150 ^u	—	199	349	2,33	8 ^v	20	377
III. Banka (Schüttersperg) külső telep	19	17 ^w	2 ^x	49	68	3,58	—	—	68
IV. Selmechánya — a város és két külső telep együtt	479	461	15 ^y	633	1109	2,32	19	239	1367 ^z

a A selmechányai lajstromnak a körmöc- és besztercebányaiétól eltérő házrendje folytán utcák és terak helyett csak a közigazgatási beosztás negyedei szerint tudjuk annak adatait levétíteni. De csak az anyatelepülést tagoljuk negyedek szerint, Hodrusbányánál és Bánkánál — egyszerű faluszerű településekről lévén szó — ettől eltekintettünk, mindegyik külső telepet egészében vettük egy-egy topográfiai egységnek.

b Ld. az 1. táblázat *a* jegyzetét.

*b** Ld. az 1. táblázat *a** jegyzetét.

c Ld. az 1. táblázat *b* jegyzetét.

d Az adatok a tanácstagok közt felvett Lug'insland János és Schall Konrád házainak és lakóinak a betudásával értendő.

e A 128 ház közül ötöt nem a háztulajdonos lakott. Utóbbiak közül kettő, Rosl Lőrinc és Salius Jeromos, kettős háztulajdonos volt és a harmadik, illetőleg negyedik negyedben fekvő másik házát lakta; hárman pedig, József pap, János pap és a Piesch örökösök, nem voltak helybéli lakosok, ennek ellenére János pap részéről lerótták az adót. Az öt házból háromnak egy-egy főlakó volt a bérlője, kettőben csak egyszerű bérlakók (inquilinus) laktak.

f József pap és Rosl Lőrinc házának, meg Salius Jeromos majorjának a bérlői.

g 1 fiú, 1 lány, 1 unokaöcs, 1 nővér, 2 anya.

- h* János pap figyelembevételével, akinek részéről, bár nem lakott helyben, lerótták az adót, az I. negyedbeli adózók száma 354 volna.
- i* A 62 ház közül háromat nem maga a tulajdonos lakott. Közülük Péter sörfőző kettős háztulajdonos volt és az I. negyedben fekvő másik házát lakta. A másik két ház tulajdonosa, Chunkné és Prenner János, nem tűnik fel a lajstromban; lehet, hogy elhalt személyekről van szó. Mindhárom háznak egy-egy főlakó volt a bérlője.
- j* Az *i* jegyzetben említett épületek bérlői.
- k* Egy-egy fiú.
- l* A 66 ház közül három majort nem maga a tulajdonos használt; utóbbiak közül ketten az I-ső negyedben fekvő házaikat lakták, a harmadik, Roselin = Rössel Borbála, mint férjes asszony nem tűnik fel az adózók között.
- m* Az *l* jegyzetben említett majorok majorok bérlői.
- n* Egy anya, egy fivér, egy fiú.
- o* A 46 ház közül háromat nem a háztulajdonos lakott. Az egyik, András szabó, mint bérlakó lakott más házában. Egy másik ház tulajdonosa a város volt. A harmadik tulajdonos nem tűnik fel az adózók között. Végül egy negyedik házat — majort — a kettős háztulajdonos, Moldner Jeromos bíró, maga használt ugyan, de lakni azt csak egy szegődményes kocsisa lakta, míg a tulajdonos maga másik, a tanácstagok közt felvett házában lakott; az utóbbi helyen van a hét háztulajdonos közt számbavevéve (vö. a *q* jegyzetet).
- p* Az *o* jegyzet alatti három ház haszonélvezői.
- q* Moldner Jeromos bíró és Markusch Bálint, Fasch István, Siebenbürger Cherubin, Bartfelder Tádé, Schlafer Quirin és Raimann Pongrác esküdtek házai. Egy további esküdtet, Tischler Jánost, mint a tanács hodrusi tagját, Hodrusnál vettünk számba. Sparzpier Jánost pedig, a Salius-féle ház bérlakójaként könyelve el, a negyedik negyed bérlakóihoz soroltuk. A negyedik negyed bérlakóinak hatvan főnyi létszáma tehát Sparzpier betudásával értendő.
- r* Lakásuk nem ismeretes. Számuk is csak általunk feltételezett.
- s* A háztulajdonosok és a főlakók együttes száma azért maradt hárommal alatta a házak (2. rovat) számának, mert az első negyedben a nem helyben lakott János pap és Piesch-örökösök házát csak egyszerű bérlakók lakták, akik az 5. rovatban vannak felvéve. Egy harmadik épületet pedig, egy majort, a negyedik negyedben maga a kettős háztulajdonos használt ugyan, de ott csak egy szegődményes kocsisa lakott (vö. az *o* alatti jegyzetet).
- t* A *h* jegyzetben említett nem helyben lakott, de adózott háztulajdonos számbavételével 925 volna az összes adózók száma.
- u* A hodrusi lajstromrészben felvett 149 ház + a selmeci lajstromban a tanácstagok fejezetében felvett Tischler János hodrusi tanácstag háza. Vö. a *q* jegyzetet.
- v* Három fiú, két nővér, két anya, egy após.
- w* A nem a tulajdonos által lakott két épület közül az egyik csak kohóépület volt, amelyet egy főlakó és négy egyszerű bérlakó lakott. A másik épület tulajdonosáról, bizonyos Konrádról, nevén kívül közelebbit nem tudunk.
- x* A *w* jegyzetben említett két épület főlakói.
- y* Ld. az *s* jegyzetet.
- z* A *h* jegyzetben említett háztulajdonos figyelembevételével 1368 volna az összes adózók száma.

3. sz. táblázat

Besztercebánya

A városrész (tér, utca) neve	Házak száma	Ház- tulaj- donos ^a	Fő- lakó ^a	Bér- lakó	Ház- tartásfő össze- sen ^{a*}	Egy házra eső háztartá- sok száma	Adózó család- tag	Szegőd- mé- nyes ^b	Adózók száma összesen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gyűrűstér ^c	31	30	1 ^d	238 ^e	269	8,68	7 ^f	90	366
Ispotály utca	55	52	3 ^g	121 ^h	176	3,20	2 ⁱ	42	220 ^j
Hámor utca	12	11	1 ^k	21	33	2,75	1 ^l	1	35
Fürdő utca	16	16	—	123	139	8,68	—	18	157
Felső u., I.	18	17	1 ^m	86	104	5,78 ⁿ	1 ⁿ	20	125
Felső u., II.	26	25	1 ^o	165	191	7,34 ^o	2 ^p	20	213
Garam utca	8	8	—	9	17	2,12	—	9	26
Várbeli plébánia	1 ^q	—	—	7 ^r	7	7,00	—	—	7
Plébániai major	1 ^s	—	—	—	—	—	—	4	4
Helyrajzilag nem rögzíthető :									
Tanácsstagok	3	3 ^t	—	6	9	3,00	—	2	11
Városi alkal- mazottak	—	—	—	9 ^u	9	—	—	—	9
Idegen keres- kedők	—	—	—	4 ^v	4	—	—	—	4
Összesen	171	162	7	789	958	5,53^w	13	206	1177
Ebből :									
Városmag = Gyűrűstér + várbeli plébá- nia + városi évdíjasok ^x	32 18,71%	30 18,52%	1 14,29%	254 32,19%	285 29,75%	8,63 ^y	7 53,85%	90 43,69%	382 32,45%
A külutcák együtt	139 81,29%	132 81,48%	6 85,71%	535 67,81%	673 70,25%	4,81^z	6 46,15%	116 56,31%	795 67,55%

a E rovatban csak a házukat lakó tulajdonosokat vettük számba. Főlakóról beszélünk a nem a háztulajdonos által lakott házaknál akkor, ha a lajstrom az első helyen felvett, vagy az egyetlen lakót nem mondja „inquinus”-nak, bérlakónak, vagy ha éppen vérségi kapcsolat állapítható meg a másutt lakó tulajdonos és a lakó között. Persze a főlakó is egyes házrészeket tovább adhatott bérbe, lehetnek „inquinus”-ai.

a* Ld. az 1-ső táblázat a* jegyzetét.

b E rovatban a munkáltató háztartásában élt szegődményesek (háztartási, gazdasági cselédek, kézműves legények stb.) vannak kivetítve.

c Az adatok a Gyűrűs-téri háztulajdonosnak tekintendő 10 tanácsstag Draxler Lénárd, Glockniczer Farkas, Peer Lőrinc, Hechel Boldizsár, Gresch Benedek, Sygler János, Königsberger György, Prybiczer György, Schaphar (Schaffer) György és Sturczer János házainak és lakóinak a betudásával értendő.

d János mészáros, aki néhai apjának a még úgy látszik osztatlan hagyatékához tartozó házat lakta.

e Ebből négy árulerakattal bíró külföldi kereskedő.

f Egy vő, négy fiú, egy vőlegény, egy anyós.

g Greschko, Tamás kerékjártó és Grob Mihály házainak a főbérlei. A három háztulajdonos egyike sem fordul elő az adófizetők között; Grob Mihály házat fia, Miklós lakta.

h Egy közülük, Kapryk Beno, városi évdíjas szolga volt és adótételével az utóbbi helyen is van számbavéve. Két további bérlakó árulerakattal bíró külföldi kereskedő volt.

- i* Egy fivér és egy fiú.
j Ebbe a számba benne foglaltatik a *h* alatti városi szolga is.
k Glockniczer Farkas majorjának volt a főlakója; Glockniczer mint kettős háztulajdonos a Gyűrűs téri házát lakta.
l Egy özvegy asszony fia.
m Zelecky Jakab kettős háztulajdonos házának volt a főlakója; a tulajdonos a Felső utca másik ágán állott házát lakta.
n Egy özvegy asszony fia.
o Katschischkané házának volt a főlakója; a ház tulajdonosa nem fordul elő az adózók között.
p Egy anya és egy fiú.
q A plébánia épülete, amelynek főlakója, a plébános nem jő elő lajstromunkban.
r A prédikátorokat és az alteristákat mint a plébániai épület lakóit — inquilinusait — vettük számba, bár bizonytalan, hogy mindannyian valóban itt laktak-e. Vö. az *s* jegyzetet is.
r Két prédikátor és 5 altarista. Vö. a *q* jegyzetet.
s A plébánia javadalmához tartozott, csak szegődményes majorsági alkalmazottak laktak. Vö. a *q* jegyzetet is.
t Antal szabó, 5. esküdt, Trepaschka János, 11. esküdt és Steger Mihály városi jegyző, akiknek házai helyrajzilag nem voltak rögzíthetők.
u Egy tizedik városi évdíjast mint bérlakót az Ispotály utcán vettük számba. Vö. a *h* jegyzetet.
v Adójukkal hátralékban maradt és így a házrenden kívül számba vett külföldi kereskedők.
w A városi évdíjasok és a négy helyrajzilag nem rögzíthető idegen kereskedő figyelem kívül hagyásával. Sem a városi évdíjasokról, sem a négy kereskedőről nem tudjuk ugyanis megállapítani, hogy hány épületben laktak.
x A városi évdíjasokat a „város”-hoz számítottuk, miután azok nyilván az erődtemplom különböző hástyáépítményeiben bírtak lakással.
y A kilenc városi évdíjast ugyanazon oknál fogva, mint *w* alatt tettük, nem vettük figyelembe.
z A négy idegen kereskedőt ugyanazon oknál fogva, mint *w* alatt tettük, nem vettük figyelembe.

*

A következő lépés azoknak a kulcsszámoknak a meghatározása, amelyekkel az adózók egyes csoportjainak a számadatait kell besoroznunk, hogy az ismert részből — az adózók számából — az ismeretlen egész — a lakosság teljes lélekszámát — megkapjuk. A lajstromok sajátos tagoltsága folytán a kulcsszámokra csak a táblázatok 3. és 4. rovatában kivetített háztulajdonosoknál meg főlakóknál, valamint az 5. rovatbeli bérlakóknál van szükségünk, akik mögött — a bérlakók egy részénél is — több főt számláló háztartások (családok) húzódnak meg. Ez a kulcsszám más kell, hogy legyen azonban a 3. és 4. rovat háztulajdonosainál meg főlakóinál és más az 5. rovat bérlakóinál. Mert míg amott általában háztartásfőkről van szó, az utóbbiaknál elegyesen hol háztartásfőkkel, hol magános személyekkel van dolgunk, akiket nem tudunk személy szerint, vagyis konkrét számszerűséggel különválasztani. Az adózó családtagok és a szegődményesek (8. és 9. rovat) egy-két feltételezhető kivételtől eltekintve mind magányos személyek, ezeknél tehát a szorzószám „eggyel” eleve adva van.¹⁸

A statisztikára támaszkodó történetkutató módszerének *Bücher* óta egyik sarkalatos alapelve, hogy a kulcsszámok lehetőleg a statisztikai alapanyagul szolgáló adatokkal egykorú, korabeli viszonyokból merítendőek.¹⁹ Még ennél is tovább megy *Otto Richter*, aki az egykorúság mellett még azt is megkívánja, hogy a kulcsszámok ugyanannak a társadalmi közösségnek az

¹⁸ Vö. fentebb a 357–58. oldalon mondottakat.

¹⁹ Vö. fentebb a 352. oldalon.

életéből vétessenek, amelyre a statisztikai alapanyag vonatkozik.²⁰ Magyarországi vonatkozásban ennek a követelménynek — legalábbis a kutatás mai állása mellett — sajnos nem tehetünk eleget. Nem hogy a bányavárosokból, de a korabeli Magyarországnak még más városaiból sem áll ily kulcsszámok kielemezésére alkalmas kútfőanyag a rendelkezésünkre. Szükségmegoldásként így hát vagy az újkori statisztika időben messzeeső vagy a német várostörténet távolabbi területekre vonatkozó megállapításaiival kell beérnünk. Az így nyert számok persze már eleve csak hozzávetőlegeseknek lesznek tekinthetők.

A népesedési mozgalom első tudományos elemzése a XIX. század második feléből ötös szám körüli átlagokban állapították meg a németországi városi háztartások lélekszámát; az 1865. évi württembergi népszámlálás 4,77-ben, a tíz évvel későbbi berlini 4,57-ben.²¹ Csaknem teljesen egyezik ezzel az a 4,68-as átlag, amit az 1449. évi nürnbergi népességösszeírás alapján *Bücher* a középkori város „polgári” — nem plebejus — háztartásának a kulcsszámaul hozott ki.²²

A máig is mindössze négyre szaporodott középkori városi népességösszeírások²³ közül az elsőül felfedezett nürnbergi összeírásnak *Bücher* rendkívüli jelentőséget tulajdonított. Az összeírást háborús viszonyok közepette a tanács az *élelmezendő* lakosság és a készletek megállapítása végett rendelte el. *Bücher* ebből azt a következtetést vonta le, hogy az összeírás adatai a legteljesebb mértékben valószerűeknek vehetők. Minthogy pedig külön írták össze a helybeli lakosságot (a polgárjoggal bírót és a polgárjoggal nem bírót egyaránt) és külön a vidékről behúzódó menekülteket, *Bücher* úgy vette, hogy a falusi parasztnépességtől elkülöníthető törzsökös lakosság számadatai egyszerűs mind a város *normális* népesedési állapotát tükrözik, amelynek az összeírás adataiból kielemezhető viszonyzatai ennél fogva más városok korabeli népességére is vonatkoztathatók.

Így értelmezte a nürnbergi polgári háztartás 4,68-as szorzókulcsát, így a gyermekek alacsony arányszámát, meg a nőknek közel 20 százalékos fölös-

²⁰ *Otto Richter*: Zur Bevölkerungs- und Vermögensstatistik Dresdens im 15. Jahrhundert (Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde, 2. köt., 1881, 273—91. o.).

²¹ *I. Jastrow* az 1-ső jegyzetben, i. h., 27. és 45—46. o.

²² *Karl Bücher*: az 1-ső jegyzetben, i. h., 31—48. o. Az összeírást magát közli *Karl Hegel*: Die Chroniken der deutschen Städte, II. köt., 1864, 500—13. o. (Beilage IV.), de ld. a 317—23. oldalt is és vö. hozzá *Jastrow* (i. h. 177—88. o.) helyesbítéseit.

Bücher átlagszámát szorosán véve nem egy polgári háztartásra, hanem egy-egy felnőtt polgárra (férfire) vonatkoztatta. Az összeírás ui. a polgári háztartásokban élt személyek közül külön-külön adja meg — a háztartások számának megjelölése nélkül — a „polgárok” (3753 fő), a polgárnők (4383 fő), a gyermekek (3274 fő) és a férfi meg női eselődés (együtt 3274 fő) számát, együttesen 17 583 fővel és az összlétszám meg a polgárok számának a hányadosa (17 583 : 3753) adja meg a 4,68-as kulcsszámot. A felnőtt polgárok közt voltak azonban nem-háztartásfők is. A tudományos köztudat ezeknek a számát hallgatólagosan kiegyenlítettnek vette a polgárnők számában meghúzódnó női (özvegy) háztartásfőkkel és *Bücher* kulcsszámát így általánosan a háztartásokra is vonatkoztatták.

²³ Nürnberg: az előző jegyzetben i. h. — Strassburg, 1473—1477: *K. Eheberg*: Strassburgs Bevölkerungszahl seit Ende des 15. Jh's bis zur Gegenwart (Jhb. für Nationalökonomie u. Statistik, N. F., 7—8. köt., 1883—1884). Freiburg in Uechtland 1444, 1447, 1448: *F. Buomberger*: Bevölkerungs- u. Vermögensstatistik in der Stadt u. Landschaft Freiburg in Ue. um die Mitte des 15. Jh's., Bern, 1900 és Freiburger Geschichtsblätter, 6—7. köt. — Nördlingen, 1459: *Donner*: Die Steuer Nördlingens zu Ausgang des M. A., Nürnberg, 1905. Utóbbi kettő *dr. Adolf Helbock* (Die Bevölkerung der Stadt Bregenz am Bodensee vom 14. bis zum Beginne des 18. Jh's., Innsbruck, 1912., 9. o. 1-ső jegyz.) nyomán.

legét. Ennél is tovább ment azonban, amikor a plebejus, a nempolgári elemnek az alacsony — alig 10 százalékos — nürnbergi arányszámából kiindulva, a középkori város népességének a típusos egyöntetűségét hangoztatta, szembeállítva azt a XIX. század osztottabb rétegződésével. *Bücher* szerint a középkori város demografiai sejt egysége a „polgári háztartás”. A városlakók zöme ebben éli le az életét. A sejt, a polgári háztartás, szerkezeti fölépítésében teljesen egyöntetű: a család(dal) azonosul. Csakhogy ebbe a családba annak vérségi tagjain kívül a legszorosabban beletartoznak a házi cselédek, sőt a kézműves segéd munkások is. *Nős* „ipari munkást” (azaz a munkaereje árúbabocsátásából élő függő egzisztenciát) a középkor — mondja *Bücher* — általában nem ismer. A „háztartás”-nak ily egyszerűbb változata nem töri meg tehát a demografiai sejtrendszer típusos egyöntetűségét. Viszont a polgári háztartás pregnans családi jellegét belülről sem bontogatják még befurakodó idegen elemek, a modern város statisztikusainak főfájdítói: az ágyrajárók, a szobaurak és a kosztoslakók. *Bücher* szerint a középkori város társadalma ezeket a típusokat nem ismeri.²⁴

Bücher kutatásai új fejezetet nyitottak a középkori város népesedési viszonyainak a vizsgálatában. Számszerű eredményeikben valósággal kiábrándító módon alászállították a városi lakosság lélekszámáról eladdig burjánzó romantikus elképzeléseket.

De volt valami lenyűgöző abban a szélsőséges fogalmazásban is, amely a „polgári” háztartásoknak a nürnbergi népességösszeírásból kielemezhetőnek vélt túlsúlyára támaszkodva, a középkori várost szinte osztálymentes társadalmi képletnek minősítette. Tudjuk, fentebb már utaltunk rá, hogy ez volt *Bücher* nagy, mondhatni végzetes tévedése.²⁵ Ideológiai indítékok mellett kétségkívül része volt ebben annak a csábító perspektívának is, hogy a középkori város osztályképletének ilyenét értelmezése mellett a nürnbergi összeírásból nyert 4,68-as szorzószámot általános érvényű kulcsnak tekinthette, amelynek segítségével most már nem csupán az egyébként ritka népességösszeírások, hanem a városi levéltárakban gazdag bőséggel található polgárjegyzékek és adólajstromok is meg voltak statisztikailag szólaltathatók. Ez a kilátás faszcinálta a korabeli tudományos közvéleményt is, amely *Bücher* megállapításait minden újszerűségük ellenére magáévá tette és egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a statisztikai módszernek imigy feltárult lehetőségei felé.²⁶

Hangot talált azonban idővel a kétkedő kritika is. Nem a módszerrel volt baj, amelyet ösztönző, termékenyítő hatása különben is igazolt, hanem az „alapszámok”-nak, a nürnbergi népességösszeírás adatainak a történeti értékelésével.

Kiderült, hogy *Bücher* túlságosan elszigetelten mérlegelte a népességösszeírás adatainak a statisztikai értékét. Mihelyt a kutatás a tanács védelmi intézkedéseinek az összefüggő láncolatában szélesebb adatbázisra fektette forráskritikai vizsgálódásait, az összeírás számadatainak értelme, történelmi jelentése nem egy vonatkozásban megváltozott.²⁷ Vitássá vált a gyermekek

²⁴ *Karl Bücher*: i. h., 37—38. o. és *Die Frauenfrage im Mittelalter* (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 38. köt., 1882).

²⁵ Ld. fentebb a 353. oldalon.

²⁶ Vö. *Jastrow* és *Helbock* id. műveit.

²⁷ *K. Lamprecht*: *Zur Sozialstatistik der Stadt im M. A.* (Archiv f. soz. Gesetzgebung u. Statistik, I., 1888. 485. s köv. o.). *Schönlank* (ugyanott, III., 1890, 659—63. o.). *R. Hoeniger*: *Die Volkzahl deutscher Städte im M. A.* (Schmoller's Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft, Jg. 15, 1901, 103—30. o.).

számának az értékelése. Bücherrel ellentétben kritikusan arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ez a szám nem teljes, hogy az ellátandók számbavételénél a csecsemőket és a fiatalabb évjáratokat nem vették figyelembe. A nempolgár elemről viszont megállapították, hogy az összeírás adataiból adódó 10 százalékos arányszáma nem felel meg a normális, a „békebeli” viszonyoknak. Adatszerűen bizonyítható volt ugyanis, hogy a tanács már korábban, az összeírás elrendelése előtt az élelemmel el nem látott személyeket, vagyis a nempolgár elemnek a ninestelen részét, a proletariátust eltávolította a városból.²⁸ Sőt még az is kitűnt, hogy a kényszerintézkedésekkel eltávolított proletariátus mellett nagy számmal hagyták el kézműveslegények is a várost, akik önszántukból távoztak, megugorva az ostrom veszélyei, kockázatvállalása elől.

A kritika e ténymegállapításai alapján a városlakó népességnek az 1449-es összeírásban rögzített adatai csak egy, a háborús viszonyok folytán kialakult rendkívüli állapot tükörképének voltak vehetőek, amely a városlakó polgár és nempolgár (plebejus) népesség számaránya tekintetében mögötte maradt a város normális népesedési viszonyainak. A kettő közti különbség korántsem bír csupán mennyiségi értékkel, az minőségi is. A békebeli normális állapot javára mutatkozó többlet nem oszlik ugyanis meg a városlakó népesség két alaprétege, a polgári és a nempolgári, a plebejus elem között, hanem egyoldalúan az utóbbira esik. Vagyis a városlakó népességnek a XV. századi Nürnbergben normális körülmények között nemcsak a száma volt nagyobb annál, mint ahogy azt az 1449-es összeírás adatai mutatják, hanem mélyrehatóbb, tagoltabb volt az osztályrétegződése is. A „polgári” (polgárjoggal bíró) lakosság mellett számottevő volt — az 1449. évi 10 százaléknál mindenesetre nagyobb — a fluktuáló nempolgár elem, a plebejus népesség is.

Egészében megdőlt ezzel a középkori városi népesség típusos egyöntetűségéről vallott elmélet. S léket kapott vele az a módszertani tétel is, amely a polgári háztartás (család + dolgozó háznép) sejtégységére vélte redukálhatni a városbeli népességet. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a „háztartás” mind összetételében, mind létszámában más volt a plebejus elemnél, mint a „polgári”-nál. Egyrészt elesett a plebejus családnál a szegődményes, a munkabéres háznép: a háztartás személyi köre itt tehát szorosan a családtagokra szűkült le. Másfelől megállapítást nyert még az is, hogy ennek a plebejus népességnek a körében elég nagy számmal akadtak már a középkorban is a családtalan magános egzisztenciák, „női személyek, kamrákban (értsd: albérletben) meghúzódo parázna nők, meg olyanok, akik elkülönített bérletben laknak, de munkás emberek is, akik éjszakára alvópénzért kapnak szállást (értsd: ágyrajárók) és más fel nem esketett (értsd: polgári esküt nem tett) személyek”²⁹ Mindezek személye mögött akárcsak a modern város albérelőinél, ágyrajáróinál vagy kosztoslakóinál, semmiféle családi közösség sem húzódozott meg, s így egy egészen különálló képletet jelentenek a „családi”

²⁸ A polgárságra ez az intézkedés természetesen nem vonatkozott. Ellenkezőleg, még a távollevő polgároknak is a tanács a hazatérést kötelezővé tette.

²⁹ Köln tanácsának egy 1492. évi rendelkezéséből; idézi *Hoeniger* a 27. jegyzetben i. h. 111. o. Az eredeti szöveg a következőképpen hangzik: „Angemirk das vyll lude bynnen Coelne sint, die nummer up ampten oder gaffelen (= céh vagy coetus) komment ouch aldar nyet gehoerent, als frawenpersonen, cammerhuयर ind die in gesplissenre myedunge sitzent, ouch arbeytzlude, die des nachter umb yre slaiffgelt herbergent ind ouch sust andere unvereiden, die sich doch bynnen der statt Coeln unthalden ...”

háztartásoknak egyszerű vagy bővült — a munkabéres háznépvel bővült — sejtettségéi mellett.

A népesség lélekszámának a meghatározásánál tehát a forrásokból történetesen megállapítható háztartásfők a *Bücher* hangoztatta egyöntetűség helyett más-más számképletet jelentenek a szerint, hogy a városlakó népességnek melyik társadalmi rétegéhez — nyugodtan mondhatjuk osztálynak is — tartoztak. Más szóval: a *Bücher* által az 1449-es nürnbergi összeírásból a „polgári” háztartásra vonatkozólag kiemezett 468-as kulcsszám semmiképpen sem alkalmazható a városlakó népesség egészére, miután a plebejus családi háztartások lélekszáma — a magános egzisztenciákról nem is szólva — ennek feltétlenül alatta maradt.

A háztartások lélekszámának ez a társadalmi — osztályok szerinti — differenciálódása a középkori Dreзда példáján statisztikai számszerűséggel is igazolható. A nürnbergi összeírással egykorú — 1454 évi — adatok a városnak egy nagyobb körzetére vonatkoznak, amely a falakon belül esett „óvárosnak” több mint egy harmadát (424 házból 149 házat) zárta magába. Az 1454. esztendő első felében felvett népességösszeírás („Kopfzählungsliste”) és az előző évi vagyonadó-lajstrom („Geschoßregister”) egybevetése alapján meg volt állapítható, hogy hány háztulajdonos- és hány bérlakó-háztartás esett a körzet 149 házára és hogy külön-külön mekkora volt ezeknek a háztartásoknak a lélekszáma. Az adatok a következők:

149 háztulajdonos-háztartás	755 fővel és
147 bérlakó-háztartás	315 fővel

együttesen: 296 háztartás 1070 fővel.

A két kategória együttes átlaga 3,61, amely felbontva igen szélsőséges polarizációt mutat. Mert míg a háztulajdonos-háztartásoknál 5,07-es átlagot kapunk, a bérlakó-háztartás 2,14-es átlaggal ennek 50 százalékát sem éri el.³⁰ Az eltérés tehát a városlakó népesség két alapvető rétege között valóban igen mélyreható, együttes átlaguk (3,61) pedig azt mutatja, hogy az össznépeességre vonatkoztatott kulcsszámmal sem léphetjük túl a XV. században a négy főnyi átlagot.

A drezdai arányszámok nem kombinatív „átszámítások” eredményei, hanem valóságos népességösszeírás adatszolgáltatásán alapulnak, a történeti valóságot tehát konkrét formában tükrözik. Részünkről pedig annál inkább tarthatnak érdeklődésre számot, mert a drezdai összeírásból kiugró két társadalmi kategória, a háztulajdonos- és a bérlakó-háztartásfők bányavárosaink adólajstromaiban is következetesen meg vannak különböztetve. Csábító a kínálkozó lehetőség, hogy a két kategória Drezdából ismert kulcsszámaikat vegyük szorzóként alapul bányavárosainkban is a népesség összlélekszámának a kiszámításánál. Kérdés azonban, hogy a XV. század kulcsszámai nem túlságosan alacsonyak-e száz évvel későbbi népesség meghatározásához.

³⁰ Otto Richter: A 20. jegyzetben i. h. 280. o.; vö. Ignatz Jastrow: i. h. 51. o. 2. jegyz. — Az 1454. évi összeírás bevezető sorai szerint az összeírók feladata volt „czeichen den wyrt (értsd: a háztulajdonost), dy wyrtine, yr kinder, yr gesinde und hausgenossen (értsd: a bérlakót, a mi „inquilinus”-unkat) und ouch des hausgenossen kynder und gesinde . . .”, míg magának az összeírásnak az a formája, hogy megnevezi a háztartásfőt és számszerűleg megmondja, hogy hányadmagával élt. A számadatok tehát a fenti kategóriák megkülönböztetésével a népesség teljes lélekszámául veendőek.

Véleményünk szerint nem. Nem pedig azért, mert bányavárosaink a városi lét gazdasági és társadalmi képlete tekintetében a XVI. század derekán sem jutottak túl azon a fejlődési fokon, ahol a nyugati szomszédaink egy évszázaddal korábban állottak. A konkrét egybevetésre várostörténeti kutatásunk elmaradottsága sajnos nem sok lehetőséget nyújt. De meg tanulmányunk keretei sem igen engedik meg a bővebb kitérést. Egy kiragadott példa is érzékeltetheti azonban állításunk helytálló voltát.

Bedrich Mendl, a tragikus véget ért cseh gazdaságtörténész a XV. századi (1403) Boroszló (Wrocław = Breslau) gazdasági és társadalmi rétegződésével foglalkozó tanulmányában többek közt vizsgálja a város kézműves iparának a belső struktúráját is és azt, nemkülönben az ipar, a kereskedelem és az őstermelés egymásközi arányát összeveti más városokéval, nevezetesen Brnoéval (Brünn—1365), Prága-Óvárosával (Praha = Prag—1429), Frankfurt/a. M.-ével (XV. század) és Ypernével (egy városnegyed adatai ismeretesek csak — XV. század). *Mendl* adatai a következők:³¹

Az egyes városokban a megadott időponiban megállapítható önálló mester-ségek (kézműveságak, szakmák) és a kézművesek száma (Boroszlónál, Brnónál, Prágánál és Ypernnél lehetséges, hogy a kézművesek számára vonatkozó adatok nemcsak a mestereket, hanem a legényeket is magukba foglalják):

Boroszló (2272 adózó)	92 szakma	—	1197 kézműves
Brno (1600 adózó)	72	„	611
Prága-Óváros (1700 adózó)	65	„	580
Frankfurt/a. M.	106	„	991
Ypern (egy városnegyed) ...	97	„	536

Az egyes termelési ágak egymásközi aránya viszont:

	Kézművesség	Kereskedelem és vendéglátóipar	Őstermelés
Boroszló	1197 fő	416 fő	54 fő
	72%	25%	3%
Brno	611 fő	343 fő	28 fő
	62%	35%	3%
Prága-Óváros	580 fő	149 fő	23 fő
	77%	20%	3%
Frankfurt/a. M.	991 fő	186 fő	181 fő
I. a foglalkozásnevek szerint	73%	14%	13%
II. Bücher elemzése szerint	1050 fő	230 fő	330 fő
	65%	14%	21%

A számok azt mutatják, hogy szomszédaink, Boroszló és a két cseh-morva város iparosodása — akár az ipari termelés osztódottságán, akár a termelési ágak egymásközi arányán mérjük — nem sokban maradt el Nyugat-

³¹ *B. Mendl*: Breslau zu Beginn des 15. Jahrhunderts. Eine statistische Studie nach dem Steuerbuche von 1403 (Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, 63. köt., 1929, 154. s köv. o.; az idézett adatok a 168—69. és 171. oldalon).

Németország és Flandria nagy ipari gócpontjaitól. Legfeljebb mennyiségi eltérésekről beszélhetünk.

Mi a helyzet ezzel szemben bányavárosainkban 1542-ben?

A megállapítható önálló mesterségek (kézműveságak, szakmák) és a kézművesek száma (a bányászat- és a kohóipar, és Kőrmöcbányán azonfelül még a pénzverők figyelman kívül hagyásával is):

Kőrmöcbányán (432 adózó)	27 szakma	—	97 mester	és	9 segéd
Selmecbányán (1367 adózó)	33 „	—	208 „	és	90 „
Besztercebányán (1177 adózó)	34 „	—	208 „	és	58 „
Összesen			513 mester	és	157 segéd.

A kézművesiparnak a kapacitása, amint ez a mesterek és legények számában kifejeződik, bányavárosainkban a XVI. század derekán *együttesen* is csak éppen hogy elérte azt a szintet, ahol Brno és Prága óvárosi része egy-, illetőleg másfél száz évvel korábban állott. Külön-külön azonban messze mögöttük maradnak, még akkor is, ha a kézművesek számát az adózók számához viszonyítva értékeljük. Mert míg Boroszlóban, Brnoban és a prágai Óvárosban minden második vagy harmadik (pontosan 1,9, 2,62, 2,9) adózóra esett egy-egy kézműves, bányavárosainkban (Kőrmöc-, Selmec-, Besztercebánya a sorrend) már csak minden negyedik-ötödikre (4,08, 4,59, 4,46). A számokban mutatkozó eltérés itt már minőségi különbséget is takar. Nem kisebb dologról van szó, mint arról, hogy iparosodásunk még a XVI. században is tetemesen mögötte marad nyugati szomszédainknak, hogy a mezőgazdasági és az ipari termelés elkülönülése, a társadalmi munkamegosztás tekintetében még erősen függünk Európa fejlettebb nyugatától.

Szembeesőképpen élellyel tárja eléünk ezt a ténytet, a fenti számoknál is élellyebben, bányavárosaink kézművességének a belső, strukturális dinamikája. A három városban együttesen megállapítható 40 szakma közül mindössze 17 szakma tűnik fel mind a háromban. E főszakmák közt is azonban hatnál nagyobb mesterlétszámot alig öt-hatnál találunk, és pedig azoknál, *amelyek jellellyükknél fogva kifejezetten a helybeli lakosság vagy a bányaművelés napi szükségleteiben gyökereztek*. A pékeknél (Kőrmöcön 10, Selmecen 30, Besztercebányán 26), a mészárosoknál (14—14—19), a cipészvargáknál (10—19—20), a szabóknál (7—16—16), a kovácsoknál (10—35, a bányakovácsokkal együtt! — 10), a lakatosoknál (5—7—9) és Selmecen a sörfőzőknél (8). Egybevégg ezzel a képpel a foglalkoztatott munkaerők, a legények elenyésző száma is. Kőrmöcön 97 mester közül mindössze kilencnek, Selmecen 208 közül hatvanháromnak, Besztercebányán 208 közül negyvenkettőnek volt legénye. — S mindezzel összhangban áll a kézművesség és a tölbbi termelési ágak viszony-számainak a vallomása is, amint azt az alábbi táblázat tárja eléünk (az adatok a háztartásfőkre szorítkoznak az adózó családtagok és a munkáltató háztartásában élő szegődményesek mellözésével).

Míg szomszédainknál 62—72%-os részarányával már a XV. században is a kézművesség, az ipari termelés a városi lét gazdasági bázisa, bányavárosainknál a bányagazdaság és a kohóipar bérmunkásai teszik ki a városlakók zömét a kézművességnek alig 20—25%-os viszony-számával szemben.

	Körmöcbánya (387 háztartásfő) %	Selmechbánya (1109 háztartásfő) %	Besztercebánya (958 háztartásfő) %
Koldus (koldusszegény)	7,49	1,53	2,19
Bányász, kohómunkás, szénégető	28,17	63,57	56,68
Pénzverő	21,45	—	—
Kézműves	25,06	18,76	21,61
Kézimunkás kisvállalkozó	1,55	1,71	2,51
Kiskereskedő	5,69	5,86	5,95
Tőkés vállalkozó	5,94	3,25	4,07
Értelmiségi	1,55	0,72	1,25
Városi szolgáló, hajdú	1,81	0,63	1,04
Egyéb foglalkozású	1,29	3,97	4,70

A kézművesség viszonyainak a feltárásával kétségkívül csak egyetlen vonatkozásában világítottuk meg a városi lét, az urbanitás sokrétű problematikáját. Viszont ez a vonatkozás, a társadalmi munkamegosztás, kezdettől fogva annyira alapvető kérdése a városi lét alakulásának, hogy abból általánosabb érvényű következtetést is levonhatunk. Az adott esetben azt, hogy a magyarországi városfejlődés még a XVI. század derekán sem haladta meg azt a fokot, amelyet legközvetlenebb szomszédságunkban, Boroszlóban és a cseh-morva városokban már a XV. században megállapíthatunk.³²

De ha ez így van, akkor nyilvánvaló, hogy a XV. századi Drezda viszonyaiból kielemezett kulcsszámok semmi esetre sem tekinthetők alacsonyoknak ahhoz, hogy némi módosítással száz évvel későbbi bányavárosainkra ne lennének alkalmazhatók. Viszont nem vehetők át mechanikusan. Egyrészt adó-lajstromaink adatszolgáltatásának a tagoltsága, másrészt a plebejus-elem zömét kitevő bányamunkásságnak a sajátos életviszonyai szükségessé teszik mind a háztulajdonos, mind a bérlakó-adózók szorzószámának a módosítását.

A háztulajdonos-adózók drezdai kulcsszáma a mi adólajstromaink háztulajdonosaira túl magas lenne. Az 5,07-es kulcsszámú drezdai háztartások ugyanis, mint a „polgári” (polgárjoggal bíró) városi lakosság háztartásai, általában a Bücher-féle bővült családi háztartásnak tekintendők: az 5,07-es létszámban a családtagok mellett benne foglaltatik a munkabéres, a szegőd-ményes háznép (cselédek és kézműveslegények — az ún. „Gesinde”) is. Adó-lajstromaink ezzel szemben az utóbbit külön veszik számba, méghozzá fejeként. Ezek különválasztásával a családtagokra 3,5—4 főnél nagyobb átlagot nem számíthatunk. Ezzel szemben a bérlakó háztartásoknak a 2,14-es drezdai átlagát 2,25—2,50-re vélnők kikerekíthetni. A háztulajdonos- és a bérlakó-háztartásoknak az aránya Körmöcbányán: 290 : 95 (75,32% : 24,68%); Selmechbányán: 476 : 633 (42,92% : 57,08%);³³ Besztercebányán: 169 : 789 (17,64% : 82,36%).³⁴ Drezda ismert körzetében a két elem csaknem hajszálra

³² Tudatában vagvunk annak, hogy bányavárosaink bizonyos mértékig külön speciést képviselnek s hogy egyik-másik városunk életében a kézművességnek nagyobb súlya és szerepe lehet. Mégis meggyőződésünk, hogy a remélhető kutatások eredménye csak mennyiségi többletet fog kimutatni, de a kézművesség belső strukturális dinamikája itt sem lesz más.

³³ Ha a városmagot a külső telepek (Hodrus és Banka) nélkül vesszük, az arány 307 : 385 (44,36% : 55,64%); Hodruson 150 : 199 (42,98% : 57,02%), Bánkán ellenben 19 : 49 (27,94% : 72,06%) aránnyal már erős az eltolódás a bérlakók felé.

³⁴ Vö. három táblázatunk megfelelő rovatait. A táblázatokban külön kimutatott főlakókat — egy-egy egész ház bérlőit vagy haszonélvezőit — a fenti arányszámok a háztulajdonosokhoz számítják.

(149 házt. : 147 bérlakó-háztartás) egyensúlyban áll egymással. Míg Kőrmöcön a bérlakók aránya a háztartások egynegyedét sem éri el, Selmecebányán a bérlakók vannak többségben, Besztercebányán pedig már valósággal kirívó (4/5) a túlsúlyuk. Ezeknek a bérlakóknak csak egy töredéke tekinthető polgári egzisztenciának: Kőrmöcön mintegy egyharmada,³⁵ Selmecebányán 17,26%-a,³⁶ Besztercebányán pedig mindössze 10,77%-a.³⁷ A zöm a munkarejeje árúbabocsátásából élő plebejus volt. Minél népesebb volt a városi lakoságnak ez a gyökértelen, hol a munkalehetőség konjunktúrája szerint jövőmenő, hol munkátlanul csavargó osztálya,³⁸ annál nagyobb számmal kell soraiban a magános, családtalan személyeket feltételeznünk, azokat az egyedülálló, „háztartásfőket”, akiknek a jelenléte a bérlakó-háztartások lélekszám-átlagát nem utolsó sorban szorította alá. Mindez alapján véve ellentmond annak, hogy a bérlakó-háztartás lélekszám-átlagát bányavárosainkban a drezdai magasabbnak vegyük. Viszont mellette szól a plebejus-népességnek, a polgárjog sáncain kívül szorult városiakoknak a sajátos helyi összetétele. Városainkban ui. a bánya- és a kohómunkásokból került ki a nagya,³⁹ akik mind gazdasági létfeltételeik, mind osztályhelyzetük (tisztá ipari proletariátus!) tekintetében meglehetősen elütöttek már a plebejus-elem alaprétegétől. Munkájuk sokrétű tapasztalati ismeretet és szakmai gyakorlatot igénylő különleges munka lévén, kereseti lehetőségeik kedvezőbbek voltak, mint az alkalmi napszámra leső „lumpenproletariátusé”. Bányagazdaságunk korabeli viszonyai mellett beszélhetünk e szakmában a munkaerőpiacnak bizonyos — nagyobb kilengésektől mentes — stabilitásáról is. Számot lehet tehát vetni azzal, hogy a bányamunkásság körében valamivel erősebb volt a családalapítás irányzata, mint a plebejus népesség egyéb rétegeinél. A 2,14-ről 2,25—2,50-re kerekített kulcsszámban ezt juttatjuk kifejezésre.

A megállapított kulcsszámok közül a 3,5—4-es kulcsszámmal szorozzuk a fenti táblázatok 3—4. rovataiban kivetített háztulajdonosok és főlakók együttes létszámát, a 2,25—2,5-ös kulcsszámmal pedig az 5. rovat bérlakóinak a számát.⁴⁰ Az így nyert számokhoz hozzáadjuk a 8—9. rovatokbeli

³⁵ 12 pénzverő, 17 kézműves, 1 kiskereskedő = 30 fő.

³⁶ 14 kézimunkás kis-bányavállalkozó, 76 kézműves, 11 kézimunkás kisvállalkozó, 2 tőkésvállalkozó = 103 fő.

³⁷ 63 kézműves, 8 kézimunkás kisvállalkozó, 2 kiskereskedő, 12 tőkésvállalkozó = 85 fő.

A valóságban a „polgári” létalappal (kispolgári foglalkozással) bíró bérlakóknak a száma mindhárom helyütt valamivel nagyobb volt a fent kimutatott számoknál, amennyiben az ismeretlen foglalkozású bérlakók közt is akadt még néhány fő, akik a fenti foglalkozási kategóriákba volnának sorolhatók. Számuk azonban konkrét adatszerűséggel nem állapítható meg.

³⁸ Vö. *Fr. Engels*: A német paraszthorúr (A marxizmus—leninizmus kis könyvtára, 49—51. sz.). Bpest, 1949, 18—19. o.

³⁹ Besztercebánya 789 bérlakója közül 535 (67,81%) volt a bánya- és kohóipar dolgozója. Selmece- és Kőrmöcbánya adatszolgáltatása nem teszi lehetővé az arány pontos megállapítását, miután itt a bányamunkások zöme az ismeretlen foglalkozásúak csoportjában húzódik meg, ahonnan személyszerinti osztályozással nem emelhetők ki. Az ismeretlen foglalkozásúak globális fölbontásával Kőrmöcbányán 109 főt (28,17%-ot), Selmecebányán 705 főt (63,57%-ot) kaptunk.

⁴⁰ Az egyházi személyeket nem emeltük ki a háztartásfők együttes számából. Számuk először is annyira jelentéktelen, hogy a végeredményt egyáltalán nem befolyásolhatják érdemlegesen (vö. a fentidézett táblázatokat), másrészt pedig a prédikátoroknál már rendszerint a reformatori irány követőiről van szó s így feltehető, hogy nős, családos emberek.

adózó családtagok és szegődményesek számadatait, minthogy ezek csak egy-egy magános személyt jelentenek. Az így nyert összegek adják az összlakosság lélekszámát, a fentebb már jelzett jelentéktelen kiesésekkel, amelyeket azonban ugyancsak számszerűleg határozhatunk meg.⁴¹

Az eredmények a következők:

Körmöcbánya:

290 ^o háztulajdonos-háztartás		
à 3,5—4 fő	1015	— 1160 fő
95 bérlakó-háztartás		
à 2,25—2,5 fő	214	— 238 „
7 adózó családtag	7	— 7 „
38 háznéphez tartozó szegődményes	38	— 38 „
Összesen	1274	— 1443 fő

Selmecbánya (a város a külső telepek nélkül):

307 háztulajdonos-háztartás		
à 3,5—4 fő	1075	— 1228 fő
385 bérlakó-háztartás		
à 2,25—2,5 fő	866	— 963 „
11 adózó családtag	11	— 11 „
219 háznéphez tartozó szegődményes	219	— 219 „
Összesen	2171	— 2421 fő

Selmecbánya (a külső telepek — Hodrus és Banka):

150 háztulajdonos-háztartás Hodruson		
19 háztulajdonos-háztartás Bankán		
169 háztulajdonos-háztartás		
à 3,5—4 fő	592	— 676 fő
199 bérlakó-háztartás Hodruson		
49 bérlakó-háztartás Bankán		
248 bérlakó-háztartás		
à 2,25—2,5 fő	558	— 620 «
8 adózó családtag (csak Hodruson)	8	— 8 „
20 háznéphez tartozó szegődményes (csak Hodruson) ...	20	— 20 „
Összesen	1178	— 1324 fő

Selmecbánya (a város és külső telepek együtt):

476 háztulajdonos-háztartás		
à 3,5—4 fő	1667	— 1904 fő
633 bérlakó-háztartás		
à 2,25—2,5 fő	1424	— 1583 „
19 adózó családtag	19	— 19 „
239 háznéphez tartozó szegődményes	239	— 239 „
Összesen	3349	— 3745 fő

⁴¹ Ld. fentebb a 357—58. és alább a 374. oldalon.

Besztercebánya:

169 háztulajdonos-háztartás		
à 3,5—4 fő	592	— 676 fő
789 bérlakó-háztartás		
à 2,25—2,5 fő	1775	— 1973 „
13 adózó családtag	13	— 13 „
206 háznéphez tartozó szegődményes	206	— 206 „
Összesen	2586	— 2868 fő

E számokhoz hozzáveendőek még háznépükkel együtt azok a személyek, akik valami oknál fogva mentesülve az adófizetés alól, nem tűnnek fel adó-lajstromainkban. Így a körmöc- és a selmecebányai kamaratisztek a két kamaraház belső meg majorsági cselédségével, Selmecebányán azonkívül még néhány városi alkalmazott is, akiknek bére után a város vonakodott az adót leróni; végül Besztercebányán a Fugger-vállalat tisztje, valamint a vállalat-hoz tartozott három gyűrűstéri háznak a belső meg majorsági cselédsége. Számukat Körmöcön 15—18, Selmecebányán 30 főre becsültük; 25—30 főre tehető a besztercebányai lajstromból hiányzó Fugger-alkalmazottak száma is.⁴² Már bajosabb annak a meghatározása, hogy hány fővel (hozzátartozóval) vehetők ezek a személyek számba a népesség teljes lélekszámának a kimutatásánál. Miután nem tudjuk, mennyi volt köztük a valóságos háztartásfő s mennyi a háznéphez sorolódó magános szegődményes, egy egészen alacsony — 2 — szorzószámmal valamennyiüket egy kalap alá vonjuk. Körmöcön tehát $2 \times 15 = 30$ — 36, Selmeceben és Besztercebányán pedig $2 \times 25 = 50$ — 60 főt adva még hozzá a fenti (1274—1443; 3349—3745; 2586—2868) végösszegekhez, a három város egész népessége a XVI. század derekán

Körmöcbányán	1304—1479
Selmecebányán a városban ...	2231—2481
a külső telepeken	1178—1324
együtt	3409—3805
Besztercebányán	2636—2928

lélekkel adható meg.⁴³

A feudális kori népességtörténeti kutatásban meggyökeresedett osztályozás szerint az ötezres lélekszám a kis- és a közepes nagyságú városok határa (5000—10 000 közepes város; tízezen felül nagyváros).⁴⁴ Népességük száma szerint bányavárosaink mind csak a *kisváros* csoportjába sorolódnak. Kölesönös egybevetésükhöz a fenti szám adatok nem nyújtanak teljesen egyenértékű állapot. Körmöc- és Besztercebánya adatszolgáltatása hallgat mind a külső bányatelepekről, mind a városhatáron belül esett jobbágyfalvokról, míg Selmecebánya összcírása felöleli a külső telepeket is. Utóbbiak

⁴² Csak az ún. „Oberhaus”-ban közel 20 személy számára voltak ún. szolgakamrák („Gesindkamern”). Az „Oberhaus” leírása 1546-ból: Fugger-ívt., Augsburg: Ung. Handel, Fasc. 39/5.

⁴³ Nem vettük figyelembe a városi ispotályok ápoltjait, miután ezek korabeli létszámáról semmiféle konkrét adat sem áll rendelkezésünkre. Városaink nagyságához mérten nem lehet azonban nagy számokról szó.

⁴⁴ *Erich Keyser*: Bevölkerungsgeschichte Deutschlands, 2. Aufl. Leipzig, 1941, 262—66. o. (Adatok a városi lakosság számáról, az idevágó monografikus kutatások idézésével.)

közül viszont a 150 házas Hodrusbánya 349 háztartásával (= 1001—1126 lélek) már annyira megerősödött gócként jelentkezik az anyatelepülés mellett, hogy figyelmen kívül hagyása és a településnek egyszerűen az anyatelepülésre korlátozódó szemlélete merőben ferde, torzított képet adna a korabeli Selmecebánya társadalmi arculatáról és gazdasági szerkezetéről. A külső határra eső bányatelepek és falvak a másik két bányavárosnál is szerves részei a város tágabb életegységének. De mert itt kisebb településről van szó, konkrét megismerésüknek a hiánya távolról sem csökkenti annyira a főtelepülés adataiból kielemezhető kép valószerűségét, mint amilyen mértékben ez Selmecebányánál érvényesülne, ha Hodrusbánya népességét nem vennők figyelembe.

Ha csupán a várost, a főtelepülést néznők Selmecebányán, akkor Besztercebánya népessége (2600—2900) lenne a három város közt a legnagyobb. Körmöcbánya 1300—1500 fővel ennek csak éppen hogy az 50 százalékát éri el, míg a kettő közé eső Selmecebánya (2200—2500 fő) mintegy 15 százalékkal marad el Besztercebánya mögött. Külső telepeivel együtt viszont (3400—3800) mindkét testvérvárosát túlszárnyalja: Besztercebányát 23,5—23,7, Körmöcbányát 62—66 százalékkal.

De nem csupán a népesség, kisvárosi jelleget árul el a lakott körzet helyrajzi kiterjedése is. Körmöcbányán 307, Selmecebányán (a városban 310, a két külső telepen 169, együttesen) 479 a házak száma, Besztercebányának közel 3000 főre rugó népessége meg éppenséggel 171 házban volt összesűfolva.

Első pillantásra szembeszökik az az ellentét, amely népesség és a házak számbeli aránya tekintetében Besztercebánya és a másik két város között fennáll. Hiszen Körmöcbánya alig félannyi lakossága közel kétszeresét lakta annak a 171 háznak, amelyekben Besztercebánya népességének kellett meghúzódnia.

A háztulajdont mindhárom városban csaknem teljes egészében — Körmöcön 92,83, Selmecezen 96,45, Besztercebányán 94,74%-ában — maga a tulajdonos lakta. Ez az egyöntetűség azonban csak külső felszín, amely alatt erős hasadások húzódnak meg. A legkevésbé differenciált viszonyokat Körmöcbánya mutatja. Nemcsak, hogy több mint 9/10 részét a háztulajdonnak maga a tulajdonos lakta, hanem a házak 77,52%-nak csak egyetlen lakója volt.⁴⁵ Bérlakót a háztulajdonos (esetleg főlakó) mellett a házaknak csak 19,22 százalékában találtunk, míg a maradékrész vagy elhagyott ház (1,96 százalék) vagy lakatlan major (1,30%) volt. Ennek megfelelően háztulajdonosokból került ki az ismert háztartásfők többsége (72,47 százalék), míg a bérlakókra csak 24,67 százalék esett; a maradék 2,86 százalék a főlakók részesedése. A viszonyoknak ez a csekély osztódású egyszerűsége sommásan sűrűsödik össze az egy házra eső háztartásfők számában, amely itt mindössze 1,23 indexszámot mutat,⁴⁶ vagy ha a fentebb kiszámított össznépesség alapján lélekszámban akarjuk kifejezni, 4,15—4,70 főt házanként. Már ennél nagyobb mérvű az osztódás Selmecebányán. A csak egy háztartás által lakott házak száma 41,55 százalékra esik alá (40,29% háztulajdonos; 1,05% főlakó; 0,21% főlakó-

⁴⁵ 74,27 százalékánál a tulajdonos maga, 2,28 százalékánál, úgy mondjuk, főlakó (egy-egy egész ház főbérlője vagy hasznélvezője), 0,97 százalékánál csak egyszerű bérlakó (inquilinus).

⁴⁶ Vö. az 1. táblázatot.

számba vehető egyszerű bérlakó). A háztartásfők megoszlásában is a háztulajdonosok száma 41,57%-al a második helyre szorul az 57,08%-nyi bérlakó mögött. A maradék 1,35% a főlakóé. Egy-egy házra itt már 2,32 háztartás, illetőleg 6,99—7,81 lélek jutott.⁴⁷ Besztercebánya viszont már egyenesen a fordítottját mutatja a körmői képnak. A tulajdonos itt csak a házak egyötöd részében (21,64%, amiből 0,58% esik a főlakókra) lakik egyedül, míg bérlakók már a házak 78,36%-ában tűnnek fel. A 958 háztartásfőnek mindössze 16,91%-a (162 fő) háztulajdonos, a túlnyomó részük, 82,36% (789 fő) a bérlakókból kerül ki. (A maradék 0,73% a 7 főlakóra esik.) A házak lakottságát mutató index pedig 5,53 háztartással, illetőleg 15,12—16,77 lélekkel kétszerese a selmecbányainak és több mint háromszorosa a körmőcinek.

Az ingatlantulajdonnal nem bíró bérlakóknak a fenti számokban tükröződő túlsúlya arra vall, hogy a városi társadalom „szelléresedése” a XVI. század derekán mind Selmec-, mind Besztercebányán igen előrehaladt volt, sőt az utóbbinál egészen rendkívüli méreteket öltött. Méreteket, amelyek különösen Besztercebányán messze meghaladják mindazt, amit újabb kutatásunk a középkori városainkban egyébként nem kis számmal összeverődő városi szegénység létszámáról megállapított.⁴⁸ A városi szegénységnek ez a nagyarányú felduzzadása már önmagában véve arra vall, hogy a magyar feudalizmus talaján a *kisváros* szűkebben méretezett gazdasági életlehetőségei szélsőségekbe hajló sajátos osztályképlettel párosulnak. Valóságos rétegződését, a fejlődés folyamatát, nemkülönben az ezt közvetlenül meghatározó történeti erőket az egyes foglalkozási kategóriák osztályhelyzetének, számbeli erejének és vagyoni viszonyainak behatóbb elemzése világíthatja meg. Ez azonban már kívül esik e tanulmány keretein.

*

Adalék csupán, amivel a város magyarországi történetéhez hozzájárulunk. Hiszen egy-egy város népességének a száma csak csekélyke részlet a városi lét sokrétű problematikájából. Viszont ha sikerülne közel egybeeső időhatárok között városaink egész sorára nézve megállapítani a lakosság lélekszámát, a falusi és a városlakó népesség viszonyozása konkrét formában érzékeltetné az urbanitas mérvét és benne a magyar feudalizmus egyik lényeges sajátosságát. Kísérletünk meggyőzhet róla, hogy a feladat nem megoldhatatlan, hiszen a XVI. század első feléből a kellő statisztikai anyag már jobbra rendelkezésre áll az adójegyzékekben. Persze, hogy egy-egy részletet kifejthessünk belőlük, ehhez a maga történeti bonyolultságában nézni és látni kell az egészet. Csak ez óv meg a számokban is ott rejtőző buktatók útvesztő tévedéseitől.

⁴⁷ Vö. a 2. táblázatot. — A főtelepülés és a két külső telep indexszámai külön-külön a következők: Selmecbánya: 2,23 háztartás = 7 — 7,81 lélek; Hodrusbánya: 2,33 háztartás = 6,67 — 7,51 lélek; Banka: 3,58 háztartás = 9,32 — 10,47 lélek.

⁴⁸ *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bpest, 1949, 136—37. o. Adatok: Sopron (1430) 46%; Pozsony (1447—1448) 43%; Szeged (1522): 54%.

OSZKÁR PAULINYI:

DIE SEELENZAHL DER BERGSTÄDTE DES GRAN-GEBIETES UM DIE
MITTE DES 16. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

An der umfangreichen und vielverzweigten Problematik des mittelalterlichen Städtewesens und der Urbanität gemessen, kann die Ermittlung der Bevölkerungszahl von einigen Städten am Ausgang des Mittelalters nur als ein winziger und anspruchsloser Beitrag erscheinen. Doch seit Ende des 15. Jahrhunderts finden sich schon auch in den städtischen Archiven Altungarns in immer dichter werdender Reihe die Steuerregister, welche unter Umständen für eine annähernde Ermittlung der Bevölkerungszahl einen statistisch verwertbaren Grundstoff liefern. Würde dieser Versuch bei einer größeren Anzahl der Städte mit Erfolg unternommen, da könnte man an die Feststellung des zahlenmäßigen Verhältnisses der städtischen und der Landbevölkerung herantreten. Diese Verhältniszahl würde aber bereits einigen Aufschluß über den Fortschritt der Urbanisierung bieten.

Um diese Kette von Berechnungen einmal mit beruhigendem Ergebnis abschließen zu können, kommt es vor allem auf die Methode an, mit welcher die Bearbeitung des statistisch verwertbaren Grundstoffes, im gegebenen Fall der städtischen Steuerregister, bewerkstelligt wird.

In der Abhandlung wird für die Mitte des 16. Jahrhunderts (1542) die Bevölkerungszahl der drei bedeutendsten Bergstädte des Gran-Gebietes (Kremnitz-Körmöcbánya-Kremnica; Schemnitz-Selmecbánya-Banská Štiavnica; Neusohl-Besztercebánya-Banská Bystrica) berechnet. Neben diesen konkreten Ermittlungen werden aber — wenngleich nur der Gelegenheit angepaßt — auch die wichtigsten Grundsätze der Methode erörtert. Dies nicht nur um die Kontrolle der eigenen Ausführungen dem Leser zu erleichtern, sondern auch deshalb, da in der ungarischen Geschichtsforschung, die sich erst jetzt der quantitativen Erfassung der sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse und der Anwendung der statistischen Methode mit lebhafterem Interesse zuwendet, der Methodik dieser Art der Forschung entweder keine besondere, oder nur ziemlich oberflächliche Aufmerksamkeit gewidmet wird.

In bezug auf die Methode schließt sich der Verfasser eigentlich jenen Grundsätzen an, die in den neunziger Jahren von der deutschen Schule (*Schönberg, Eheberg, Bücher, Jastrow, Richter, Inama-Sternegg*) ausgearbeitet und systematisch vor allem von *Bücher* und *Jastrow* dargelegt wurden. Bei aller Anerkennung der unvergänglichen Verdienste, die sich *Bücher* um die Grundlegung der neuen Methode erworben hat, wird auf Grund der einschlägigen kritischen Forschungen auf die verhängnisvollen Fehler hingewiesen, die ihm bei der quellenkritischen Wertung der Nürnberger Volkszählung (1449) unterliefen und die Stiehhaltigkeit der aus dieser Volkszählung gewonnenen Reduktionsfaktoren (Schlüsselzahlen), die er für allgemeingültig gehalten, völlig in Frage stellen. Entschieden wird dabei gegen die Anwendung des von *Bücher* für die Berechnung der Kopffzahl eines bürgerlichen Haushaltes ermittelten Reduktionsfaktors von 4,68 Stellung genommen, welcher von der späteren Forschung besonders bei der Bearbeitung der Steuerregister so gerne und bedenkenlos verwendet wurde.

Für die eigentliche Berechnung der Bevölkerungszahl wurden die Grundziffern den Einhebungsregistern jener außerordentlichen Kriegsteuer entnommen, mit welcher im J. 1542 auch die königlichen Freistädte belegt worden sind. (Verdeutschter Text: Karpathenland, Jhg. V—VI. Reichenberg, 1932—1933.) Diese Grundziffern sind verläßlich, da die Register einen bestimmten Kreis der städtischen Bevölkerung in beinahe lückenloser Vollständigkeit erfassen, und zwar in der Form individueller Registrierung und mit einer Gliederung nach folgenden, demographisch verschiedentlich zu wertenden Kategorien: 1. Hausbesitzer (bzw. Hauptmieter oder Nutznießer von ganzen Häusern); 2. einfache Mieter (Mieter von einzelnen Hausteilen — Insassen); 3. selbständige Familienangehörige (jedoch nicht die Ehegattinnen, auch wenn sie einen eigenen Beruf ausübten); 4. die im Haushalte des Arbeitgebers lebenden Arbeitnehmer (das Gesinde), falls sie nicht Familienangehörige — Kinder, Verwandte — des Haushaltsvorstandes gewesen sind. (S. die hierauf bezüglichen drei Tabellen.) Der Kreis der erfaßten Steuerzahler ist mit der Gesamtheit aller jener Personen zu identifizieren, die in ihrer eigenen Person für ihren Lebensunterhalt sorgten, und zwar ohne Unterschied auf Beruf, Geschlecht, Vermögenszustand und Art des Lebensunterhaltes — auch die ärmsten Bettler und auch die Geistlichkeit mitinbegriffen. Es gibt zwar einige unbedeutende Ausfälle, die jedoch ziffermäßig festzuhalten waren.

Es hieß nun, aus diesem bekannten Teil der Stadtbewohner die gesamte Bevölkerungszahl zu errechnen. Es kam auf den richtigen Reduktionsfaktor an, um der geschichtlichen Wirklichkeit so gut, wie nur möglich, nahezukommen.

Die Gruppen 3 und 4 (Tabellenspalte 8 und 9) stellen nur Einzelpersonen dar, da ist demnach der Reduktionsfaktor mit »eins« von Haus aus gegeben. Die Hausbesitzer (Gruppe 1 = Tabellenspalte 3) sind dagegen als eine Gruppe von mehrköpfigen demographischen Einheiten zu betrachten, gleichgestellt mit einer bürgerlichen Familie. Dasselbe gilt auch für die Gruppe der Mieter (Gruppe 2 = Tabellenspalte 4). Dies jedoch nur für einen Teil der hier erfaßten Steuerzahler, während der zweite, größere Teil als die Masse des nicht bodenständigen, fluktuierenden Plebejertums aufzufassen ist. Diese Masse — obschon eigenen Haushalt führend, oder sich an den Haushalt von Anderen anlehnd — bestand vielfach aus Einzelpersonen. Bei der vermengten Art dieser Gruppe war es klar, daß man für sie und für jene der Hausbesitzer nicht denselben Reduktionsfaktor nehmen kann, etwa den von *Bücher* mit 4,68.

Da bei dem heutigen Stand der Forschung keine geeignete Quelle vorlag, um die benötigten Reduktionsfaktoren aus den gleichzeitigen Verhältnissen der Bergstädte selbst, oder auch nur aus jenen einer ungarischen Stadt zu eruiieren, wurde nach solchen in den Kolonisationsgebieten des Deutschen Reiches Ausschau gehalten. Der Verfasser entschloß sich — nach gewissenhafter Untersuchung des Entwicklungsgrades und der sozialen Struktur der ungarischen Bergstädte um die Mitte des 16. Jahrhunderts — für die Anwendung jener durchschnittlichen Kopffzahlen, welche *Otto Ritter* im mittelalterlichen Dresden (1454) für die Haushalte der Hausbesitzer mit 5,07 und für jene der Mieter (Insassen) mit 2,14 errechnet hat. Doch mit Rücksicht darauf, daß in den Registern der Bergstädte vom J. 1542 das Gesinde abgesondert erscheint, wurde der Reduktionsfaktor bei den Hausbesitzern — nur für die Familie im engeren Sinne berechnet — auf 3,5–4 herabgesetzt. Dagegen jener der Mieter — mit Rücksicht auf die stabile Arbeitskonjunktur dieser Jahre in den ungarischen Bergstädten — von 2,14 auf 2,25–2,50 aufgerundet.

Die auf diese Art erstellten Berechnungen ergaben folgende Ziffern für die gesamte Bevölkerungszahl der drei Städte :

<i>Im Kremnitz</i>	1304—1479 Seelen
<i>in Schemnitz</i> (samt zwei äußeren Siedlungen)	3409—3805 Seelen
(davon in der Hauptsiedlung 2231—2481 Seelen)	
<i>in Neusohl</i>	2636—2928 Seelen

Ziemlich niedrige Ziffern, welche selbst diese bedeutendsten Bergstädte Altungarns nur in die Kategorie der mittelalterlichen Kleinstädte (Seelenzahl unter 5000) einreihen lassen. Dieser kleinstädtische Charakter wird aber auch durch die topographischen Verhältnisse bestätigt: in Kremnitz 307, in Schemnitz 479 (davon 310 in der Hauptsiedlung), in Neusohl sogar nur 171 Häuser.

Ein Blick auf das zahlenmäßige Verhältnis der Hausbesitzer und der Mieter untereinander bietet uns auch über die soziale Struktur dieser Städte einigen Aufschluß. In Kremnitz entfallen 72,47% der bekannten Haushalte auf Hausbesitzer und nur 24,36% auf Mieter (der Rest von 2,86% auf sogenannte Hauptmieter). Die Stadt ist als eine bereits in Rückentwicklung begriffene zu betrachten. In Schemnitz spricht das Verhältnis von 41,57% : 57,08% (Hauptmieter 1,35%) dafür, daß sich der Bergarbeiter da noch vielfach eine bodenständige kleinbürgerliche Existenz schaffen konnte. Dagegen erscheint Neusohl mit dem Verhältnis von 16,91% : 82,36% (Hauptmieter 0,73%) bereits als eine ausgesprochen proletarische Stadt. Diese Erscheinung ist wohl auf das Vorhandensein des monopolistischen Handelskapitals — vertreten durch das hiesige Unternehmen der Fugger — zurückzuführen.